

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра теорії та практики перекладу романських мов імені Миколи Зерова

**РОЛЬ КОНТЕКСТУ У ПЕРЕКЛАДІ ПОРТУГАЛОМОВНОЇ
ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ
(НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ЖОРЖІ АМАДУ «CAPITÃES DA AREIA»)**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ОС «бакалавр»
здобувачки першого рівня вищої освіти
4 року навчання
Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.053 Романські мови та літератури
(переклад включно), перша – португальська
ОП «Переклад із португальської та з англійської мов»
Софії КРИВЕЦЬКОЇ

Науковий керівник:
асист. **Оксана ВРОНСЬКА**

Рецензент:
канд. філол. н., асист. **Андрій БЕРЕЖНИЙ**

«Допущено до захисту»
Протокол засідання кафедри
теорії і практики перекладу
романських мов імені Миколи Зерова
Протокол № 11 від 16.06.2023

Завідувач кафедри проф. Ірина СМУЩИНСЬКА

Зміст

Вступ	4
Розділ I	7
Контекст, його аспекти і позиція в перекладі	7
1.1. Визначення термінів	7
1.2. Позиція контексту у перекладі й перекладознавчій науці	10
1.3. Теорія контексту	11
1.4 Контекст і значення	15
1.5 Лінгвістичний контекст або ко-текст	17
1.6 Контекст і культура	19
1.7. Контекст у процесі перекладу	22
1.8 Контекст в усному перекладі	24
Висновки до розділу I	25
Розділ II	27
Контекстуальні аспекти в перекладі роману Ж. Амаду «Капітани піску»	27
2.1. Роман «Капітани піску», його переклад українською і творчість Ж. Амаду	27
2.2 Слова-реалії та їхній контекст у перекладі	29
1.3. Контекстуальні зв'язки	31
2.3 Функції контексту в романі	33
2.4 Лінгвістичний контекст у романі	38
2.5 Культурно-соціальний контекст	39
2.6 Контекст при визначенні теми і реми	43
2.7 Контекст перекладу	44
Висновки до розділу II	46
Загальні висновки	48
Додатки	51
Додаток 1 Уривок тексту	51
Додаток 2 Вступна частина	55
Список джерел	60

Вступ

Професія перекладача налічує тисячі років і осмислювалася мислителями й перекладознавцями протягом довгого часу. В сучасному світі вважається, що перекладач зобов'язаний якомога точніше передати оригінальний текст, уникаючи неточностей з усіх сил. Але виникає питання: що саме мається на увазі під точністю, буквальність, чи все ж адаптація? Де пролягає межа між неприпустимим суб'єктивним втручанням і машинноподібною буквальністю?

За Й.Я. Брайтінгером головним принципом його перекладацької теорії є те, що перекладач має дотримуватися «суворого закону, згідно з яким він ніколи не дозволить собі відступити від оригіналу ні у відношенні думок, ні у відношенні форми чи манери» [10,2]. Ніби на противагу йому Марлен Доліцькі пише, що перекладач має вловити риторичну ціль оригінального тексту і має право на будь-які необхідні зміни, задля відтворення того ж ефекту цільовою мовою [16, 176]. Придивившись уважніше, розуміємо, що ці ніби різні думки виражають одне й те ж, переклад повинен передавати задум оригіналу.

Схожу думку, яка ніби блискуче розширює і підсумовує тисячі слів, сказаних на цю тему, знаходимо в Еріка Кемайд Фрейксаса, у його записці з нагоди отримання нагороди Лінгвіста року у 2008-му за версією видання *Intranews*: «Ми живемо в епоху змін, коли переглядаються канони етики багатьох професій. Для перекладачів, як усного, так і письмового напрямків, головним імперативом виступає Точність, яку супроводжують Неупередженість і Конфіденційність. У разі конфлікту, головною стає Точність. Нині ж бувають випадки, у яких Точність має розглядатися як щось більше, ніж буквальність. Якщо ми щось більше, ніж машини для перекладу, ніж прості автоматони, якщо ми прагнемо мати свідомість і душу, то повинні виходити за межі слів до глибших структур значення. Протягом довгого часу філологи ховалися у теплі формальної коректності, але наш світ закрив цю лазівку. Цей етичний притулок вже недоступний. Наша Присяга Точності, – як

усвідомлюємо зараз, - це відданість Правді» [12, 285][18]. Але виникає питання: де ж знайти Правду? Відповідь дається уже у самій цитаті – навколо слова, в його оточенні. Отут ми приходимо до питання контексту, що він оточує слово, лексему, речення, текст, самих автора і перекладача у їхній роботі. Контекст й унікальна здатність людського мозку до його творчого осмислення зробили неможливим заміну перекладачів-людей штучним інтелектом, який не здатен настільки багатогранно опрацьовувати всі реалії, які оточують кожне окреме слово. Чому ж контекст настільки важливий у перекладі? Які бувають його види? Як саме з ним працювати? Як він проявляється у перекладі? Саме пошуку наці питання просвічена ці робота.

За мету роботи поставлено дослідження концепту перекладу, його ролі у перекладі та контекстуальні аспекти перекладу.

Об’єкт дослідження – контекст, контекстуальні зв’язки всередині тексту та частин тексту з поза текстовими факторами

Предмет дослідження – способи та стратегії аналізу контекстуальних зв’язків та робота з ними у практиці перекладу.

Матеріалом дослідження виступає роман Ж. Амаду «Капітани піску» в оригіналі і в перекладі українською Ю. Покальчука.

При написанні роботи було поставлено такі **завдання**:

1) З’ясувати роль і важливість контексту у перекладі, а також яким чином контекстуальні зв’язки можуть проявлятися у літературних текстах і їхніх перекладах

2) Визначити фактори, за якими можна встановити наявність контекстуальних зв’язків у тексті.

3) Проілюструвати і проаналізувати контекстуальні аспекти у перекладі на прикладі роману Ж. Амаду «Капітани піску».

Методи дослідження: При написанні роботи було використано наукові методи дослідження, такі як індукція, дедукція, При роботі з роллю контексту у визначенні теми і реми та можливостей їхнього застосування у перекладі було використано гіпотетично-дедуктивний метод і спостереження. Було

також використано візуальний метод для розуміння частин лінгвістичного контексту. Було проведено розділення на окремі частини загальних уривків-речень заради простеження контекстуальних зв'язків кожної з них.

Практична цінність цього дослідження полягає в тому, що його результати можуть використовуватися перекладачами при перекладі й аналізі тексту оригіналу і аналізантами перекладів.

Наукова цінність роботи полягає в компілятивному аналізі джерел, розгляді важливості контексту в перекладі, розгляді важливості контексту для визначення теми і реми в мовах з вільним порядком слів у реченні і визначенні наявності й важливості контексту частин у реченнях.

Структура роботи така: робота поділяється на 2 (два) розділи, загальні висновки, бібліографія і резюме португальською мовою. У першому зведено релевантну інформацію з джерел, проаналізовано значення контексту в перекладі, його види, взаємозв'язок з іншими лінгвістичними і позалінгвістичними категоріями (значення, тема і рема, культура тощо) коротко висвітлено значення контексту в усному перекладі. Розділ закінчується висновками У другому розділі проаналізовано контекстуальні аспекти в романі Ж. Амаду «Капітани піску». Розділ закінчується висновками

Ключові слова: контекст, переклад, контекстуальні аспекти.

Розділ І

Контекст, його аспекти і позиція в перекладі

1.1. Визначення термінів

При написанні цієї роботи було вирішено використати визначення з Сучасного лінгвістичного словника, оскільки поясненню понять, таких як переклад чи контекст, було присвячено десятки досліджень.

Переклад

Термін переклад має чималу кількість визначень. Е.-А. Гуттз посилення Л. Гончаренко навіть вказує на те, що «історію теорії перекладу можна представити як обговорення різних значень слова «переклад». [24, 47], [1, 197] В академічному словнику української мови в 11-ти томах знаходимо таке визначення, процитоване у тому ж джерелі: «1) процес людської діяльності, спрямований на передання інформації з мови-оригіналу (МО) на мову-перекладу (МП); 2) результат перекладацького процесу, тобто твір, речення і т. ін., викладений усно або на папері; 3) вид людської діяльності, спрямований на відтворення певного тексту МО в МП; 4) це умовна назва навчальних дисциплін, які вивчають особливості перекладацької діяльності, техніку виконання перекладу, процес перекладу, його види, способи, жанри та ін., результат діяльності перекладача [3, с. 196].» [1, 197]

Контекст

У новому тлумачному словнику української мови у чотирьох томах знаходимо таке визначення слова «контекст»: «Закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу»[6, 326]. Цілком очевидно, що це визначення є неповним і не відповідає потребам цієї роботи. Передусім контекст не обмежується лише текстом. Водночас можемо побачити основну функцію контексту – допомога у визначенні значення слова чи речення.

Натомість у сучасному лінгвістичному словнику подаються такі визначення: «Контекст (лат. *contextus* — тісний зв'язок, з'єднання) — 1) у прагматиці, комунікативній лінгвістиці — сукупність умов реалізації відповідного комунікативного акту або послідовності таких актів, що сприяють створенню навколо мовця або навколо кожного з активних учасників комунікативної інтеракції своєрідного егоцентричного силового прагматичного простору. К. може охоплювати: 1) мовний контекст (попередні і подальші фрагменти дискурсу); 2) конситуація (обставини, у яких простежувана комунікативна подія, і партнери спілкування зі своїм зацікавленням і метою); 3) коемпірія (рівень знання комунікантами світу загалом і певного етносоціокультурного середовища, мовних одиниць і правил, прагматичних принципів); 2) у лінгвістиці тексту / у класичній лінгвістиці — лінійне синтагматичне мовне чи ситуативне оточення певного висловлення, що потрібне (чи достатнє) для реалізації потенцій значення слова або таке, що здатне творити певні зміни в значенні, або ж для вияву умов вжитку мовних одиниць і опису їхніх функцій.» «у широкому значенні — К. вважають мовне оточення, ситуацію й умови спілкування, а також національно культурне довкілля; 3) у дискурсології — структурне налаштування одиниці до мети структури висловлення або дискурсу; «зовнішня форма» одиниці, що визначає її смислову орієнтацію щодо інших одиниць; у вузькому сенсі — мовне оточення або ситуація, у яких вживано лінгвістичну одиницю»[3, 341-342]. Цілком очевидно, що тлумачний словник подає вузьке значення терміна «контекст», чого не вистачає, аби висвітлити значення контексту у перекладі, тим часом як визначення сучасного лінгвістичного словника є значно більш вичерпним, тож надалі послуговуватимемося ним.

Конкретна/ключова одиниця – тут: одиниця, що розглядається при перекладі, і чиє смислове значення встановлюється за допомогою контексту.

Значення

Значення — склад слова семантичний — пов'язаний з певною мовною одиницею у свідомості носіїв мови узагальнений образ певного об'єкта,

ситуації, факту, події; відбиття предмета дійсності у свідомості, що стає фактом мови внаслідок установаження постійного й нерозривного його зв'язку з певним звучанням, з яким воно реалізується; це відбиття дійсності входить у структуру слова як його внутрішня сторона (зміст), щодо якого звучання певної мовної одиниці виступає як матеріальна оболонка, необхідна не тільки для вираження значення та повідомлення його іншим, але й для самого його виникнення, формування, існування й розвитку[3,228].

Ситуація

В Сучасному лінгвістичному словнику ситуація (франц. situation — положення, стан, від лат. situs — становище) — 1) позначення зовнішньої семантики речення, тієї події, яка описується реченням, і в якій беруть участь передбачувані дієсловом актанти; 2) обставини, умови процесу комунікації; контекст мовлення, тобто ті умови (обставини, мета, завдання тощо), у яких реалізоване висловлення, той ситуативний контекст, де постає мовлення та який впливає на побудову мовлення та його перебіг, пор., наприклад, вияв контекстуально неповних або ситуативно неповних речень [10, 704]. Також у цій роботі буде згадуватися слово ситуація у таких значеннях:

Ситуація комунікативна (конкретна ситуація спілкування, що охоплює партнерів спілкування (і в яку вони вступають), вербальні й невербальні способи реалізації комунікативної інтенції (стратегію, тактику комунікації тощо);

ситуація мовленнєво-поведінкова (типовий вияв мовленнєвої поведінки носіїв певної національної лінгвокультури, що регулярно повторюється, пов'язаний із ситуаціями соціального життя народу, соціально-корпоративної групи, індивіда);

ситуація спілкування (комунікативна) (умови та конкретні просторово-часові обставини (інтра- й екстралінгвістичні), у яких перебувають учасники спілкування (зокрема міжмовного та міжособистісного) як індивідууми, у яких відбувається мовна діяльність, і які спонукають їх до відповідних інтеракцій або стають на заваді останнім. С. с. (к.) — це унормована ситуація, що мотивує

мовленнєву й немовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (стратегію, тактику, максими тощо спілкування). С. с. (к.) містить кілька регулярних та обов'язкових компонентів: 1) мовець і його соціальна роль (див.: Ролі соціальні); 2) адресат і його соціальна роль; 3) відношення між адресантом і адресатом; 4) тон спілкування між адресантом і адресатом визначуваний їхніми соціальними ролями (офіційний, дружній, нейтральний і под.); 5) мета; 6) засіб спілкування (стиль мови, паралінгвістичні засоби — міміка, жести, рухи і т. ін.); 7) спосіб спілкування (усний / письмовий, коректний / дискантний); 8) місце спілкування; 9) наявність ускладнювачів спілкування)[3, 706-707].

Текст

В Сучасному лінгвістичному словнику текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — «цілісна семіотична форма психомовленнєво-мисленнєвої людської діяльності, концептуально та структурно організована, діалогічно вмонтована в інтеріоризоване буття, семіотичний універсум етносу або цивілізації, що є прагматично спрямованим посередником комунікації; результат спілкування (комунікації), його структурномовний складник і одночасно реалізація; структура, у яку втілено дискурс після свого завершення; усний чи письмовий твір мовотворчого процесу, логічно закінчений, складений із низки особливих мовних висловлень, що об'єднані різними типами лексичних, граматичних, логічних, стилістичних зв'язків, має відповідну спрямованість і прагматичну настанову»[3, 793].

1.2. Позиція контексту у перекладі й перекладознавчій науці

В усіх опрацьованих джерелах виявляємо думку, що контекст важливий у перекладі і його теорії. Основна причина цього полягає, на нашу думку, у зв'язках між контекстом і мовою. Як цитує Мартіна Дебора Фігейреду «...неможливо зрозуміти значення сказаного чи написаного кимось без відомостей про контекст, що оточує текст. І навпаки, якщо ми можемо зрозуміти, що каже наш співбесідник, то також можемо зробити висновки про контекст» [19, 127] [35].

Для перекладу ж, який, зокрема, має справу з письмовими текстами, зазвичай без можливості уточнення якихось спірних питань, знання контексту може визначати, наскільки придатним до розуміння читачем є переклад. При усному перекладі контекст також є дуже важливим і може тут вказувати на важливість перекладу, його тональність, лексичний підбір і можливо на наявність термінології в промові мовця.

На жаль, контекст не надто добре вивчений у перекладознавчій науці, хоча і добре висвітлений, як би парадоксально це не звучало. Як цитують Мону Бейкер[13, 321] у своїй статті Алан К. Мелбі й Крістофер Фостер[36,1]:

«Поняття контексту часто згадується, але рідко уточнюється і поглиблюється у перекладознавчих студіях». Причина цього, можливо, криється у двох інших, наведених поруч цитатах Андлера і Доріша відповідно [36,1].

«Я стверджую, що контекст певною мірою нескінченний. Оскільки я не готовий присвячувати своє життя пошуку точної дефініції контексту, то заледве можу довести, що контекст певною мірою нескінченний, адже складений із нескінченності елементів – елементів чого?» [11, 281] [36,1].

«Контекст – «розмите» поняття. Можливо прийнятним буде розглядати його як щось, що тримається периферії і розмивається, коли хтось намагається дати йому визначення. Ціль тут полягає не у визначенні, але радше в питанні як «працює» термін при використанні у сучасній науці...»[17, 29], [36,2].

З вище цитованих висловів складається думка про контекст як складне і багатогранне поняття, яке ще чекає на багатьох своїх дослідників. Водночас уже наявна база робіт дає нам чимало матеріалу для ознайомлення й досліджень.

1.3. Теорія контексту

За концептом Геллідея, цитованим за Ху Шучинем у статті Патриції Нгозі Іджіоми, концепт складається із «трьох страт: культурного контексту, ситуаційного контексту, ко-тексту (лінгвістичного тексту)»[27, 324][28, 62] .

У неї ж знаходимо, що Цзянь Тяньмін вважає, що «завжди існує контекст, у

якому відбувається переклад, історія, в якій текст виникає, і в яку він переноситься [28, 62][29,2].

Питання контексту передусім упирається в проблему множинності значень слова/фрази у конкретній мові, який не може точно і в усій своїй багатогранності відобразитися у жодній іншій мові [28, 6]. При перекладі доводиться робити вибір між можливими відповідниками різного рівня точності, аби підібрати найточніший і саме контекст допомагає виконати цей процес таким чином, аби переклад-результат адекватно відповідав вихідному тексту.

Основна функція контексту – це надання однозначності (або навмисної неоднозначності) конкретній одиниці, її смислу і семантичному значенню[9, 117]. Також контекст виконує такі функції:

- коли текст вихідною мовою чи його частина (частіше), з різних причин доводиться перекладати з певною суттєвою відмінністю цільовою мовою, саме контекст допомагає звести частини тексту цільовою мовою у зв'язне ціле, чия ідея відповідає оригіналу;

- дозволяє відмовитися від відомих відповідностей, передусім застарілих [9, 117];

- дозволяє розкрити слова-реалії, зробити їх зручнішими й природнішими для реципієнта;

- дозволяє прояснити ситуацію, розкрити персонажів тощо.

Контекст може розглядатися з точки зору двох основних концептів[22, 1488]:

а) контекст це проста сукупність факторів світу;

б) контекст це репрезентація факторів світу.

Перший концепт полягає у тому, щоби розглядати саму сукупність факторів світу, і культурний, і ситуативний вимір як контекст, вважати, що контекстом є саме те різноманіття умов, що впливають на текст. Тим часом другий погляд постулює, що контекст виступає репрезентантом цих факторів, слугує таким собі посередником між текстом і світом чи ситуацією, що

впливають на нього, або ж, можливо, фільтром, що відбирає ті фактори, які мають значення і є релевантними для тексту.

На нашу думку, обидва концепти можуть розглядатися і застосовуватися в теорії й практиці перекладу.

Контекст можна розділити на такі базові типи:

Вузький контекст – сюди входять лінгвістичні одиниці, що оточують конкретну одиницю в межах речення[42, 2]. У реченні «*На вулиці висадили квітник*» слова «*На вулиці*» і «*квітник*» виступають вузьким контекстом слова «*висадили*»

Ширший контекст – лінгвістичне оточення конкретної одиниці, що виходить за межі речення, наприклад, набір лінгвістичних одиниць, що належать до речень навколо того, до якого належить конкретна лінгвістична одиниця. Він також допомагає встановити значення і смисл конкретної одиниці, коли вузького контексту для цього недостатньо. (42, 2) У тому ж таки реченні «*На вулиці висадили квітник*» потрібний ширший контекст, щоби зрозуміти чи те, хто висадив квітник є важливим, і чи можемо ми про це дізнатися.

Вузький контекст можна розділити на:

а) Синтаксичний контекст – це синтаксична конструкція, яка втілена у слові, фразі чи звороті, до якого належить конкретна одиниця;

б) Лексичний контекст – набір специфічних лексичних одиниць, слів і самостійних фраз, що оточують самостійну одиницю [42, 3].

Зазвичай вузький і ширший контекст цілком задовольняють потреби перекладача у зчитуванні смислової характеристики конкретної одиниці, однак бувають ситуації, в яких їх недостатньо. Тоді доводиться звертатися до позатекстового контексту і найкращим виходом буде аналіз описуваної ситуації з історичної, соціальної, культурної точок зору тощо.

Також сучасний лінгвістичний словник подає такі види контексту, які мають релевантність перекладі[3,343].

Вертикальний — одна з характеристик когнітивної бази учасників міжмовної міжособистісної комунікації; культурологічна, історична, соціально політична, філологічна тощо інформація, що супроводжує спілкування, сприйняття художнього тексту; лінгвокультурологічне тло спілкування або сприйняття художнього тексту

Імпліцитний — прихований контекст, що охоплює мотиви, мету, наміри та настанови комунікантів, їхні особистісні характеристики (рівень освіти, соціальний статус, характер тощо).

Зовнішній — знання про епоху постання тексту, про автора, роль тексту в часі та просторі культури цієї епохи.

Несистемний — контекст, що не впливає з семантики слова; невластивий для слова контекст

Семантичний — вербальне оточення, семантично релевантне для відповідної текстової одиниці.

Системний — контекст, за якого сполучуваність слова зумовлена його індивідуальним значенням.

Спілкування — умови (середовище, час, особливості каналу комунікації та ін.), у яких відбувається спілкування; схематична конструкція, що включає, крім безпосереднього мовленнєвого акту, ще й інші елементи типу невербальні засоби суб'єктів спілкування та кінцевий результат мовленнєвого акту; середовище, час, особливості каналу комунікації та інші умови, у яких наявне конкретне спілкування (релевантне для усного перекладу).

Ситуативний — контекст, зумовлений певною ситуацією; обставини, за яких відбувається певна комунікація [3, 343], теоретичний конструкт для пояснення того, як текст пов'язаний із соціальними процесами, всередині яких він відбувається [19, 124]. За теорією Геллідея він складається з трьох компонентів: основної соціальної дії, що відбувається, людей пов'язаних з нею (і те як вони взаємодіють між собою) і місць і функцій тексту, що входить у цю соціальну дію – технічно знані як «поле» (field), тон (tenor) і спосіб (mode) [19, 124] [35, 14].

У сфері перекладу інтернет-текстів знаходимо також відомості про візуальний контекст – візуальний супровід написаного для його ілюстративності й відповідно кращого розуміння [43].

Доволі цікавим є також погляд на контекст у Чеській школі, зокрема його взаємозв'язок із темою і ремою. Таким чином дослідники чеської школи прив'язують визначення теми і реми саме до контексту, особливо це стосується таких мов як українська, з вільним або відсутнім порядком слів у реченні. Таким чином темою вважається частина речення, залежна від контексту, тим часом як незалежна від контексту частина визначається як рема [12, 171]. За Фірбасом [12, 171], [20, 30-31] «критерії визначення залежності/незалежності від контексту доволі вузькі. Будь-який аспект, який не присутній у релевантній частині вербального чи ситуаційного контексту, має вважатися незворотними, а отже і незалежними від контексту». Оскільки питання теми/реми також відіграє важливу роль у процесі перекладу і якості результату, цю інформацію буде враховано у практичній частині.

1.4 Контекст і значення

Значення і контекст тісно між собою переплетені. Як писав Фірт (за цитатою Хархаче Сумії) «цілісне значення слова завжди виходить з контексту, і жодне дослідження значень, що не враховує контекст, не можна сприймати всерйоз» [30, 13][21,27]. Це чудово доповнюється цитатою Верта, що «контекст частини мови... це її оточення. Але сюди можуть входити як дрібні порухи перед і за нею, так і весь всесвіт його минулим і майбутнім» [30,13][44, 78-79].

Як вже було зазначено, основна функція контексту полягає у визначенні значення, яке в іншому разі може бути важким або взагалі непридатним до розуміння. Той чи інший контекст може суттєво впливати на значення, або й докорінно його змінювати. Слово «зелений» у словосполученнях «зелений колір» і «зелений юнак» матиме цілком різні значення, які можна визначити лише після аналізу сусіднього слова («колір», «юнак»).

Наприклад, слово «край» в українській мові може мати різні значення, що відповідно потребуватиме різних відповідників при перекладі на англійську чи португальську. Можемо назвати такі значення: 1) земля, наземний простір. (*порт.* terra, *англ.* land) 2. Межа, обрив (*порт.* fio, *англ.* edge) 3. спонукальне у 2 особі однини до слова «кряти» (*порт.* cortar, cortar em fatias, *англ.* cut, slice). Як бачимо, слова в дужках відрізняються, хоча слово в українській залишається тим самим, змінюється лише значення. Цілком зрозуміло, що вибір відповідника при перекладі з української у цьому випадку може бути зроблений лише після знайомства із контекстом, що оточує слово.

Ми можемо виділити два підходи до визначення значення: платонівський і процесуальний [11, 280]. Представники платонівського, як-от Каплан, Перрі, Реканаті чи Тревіс, приділяють більше уваги тому, за яких саме умов контекст впливає на значення речення, слова чи вислову, тоді як представники процесуального підходу (Фоконієр, Спербер, Вілсон) радше приділяють увагу безпосередньому, практичному способу, яким агент мовлення інтерпретує вислів, послуговуючись контекстуальними підказками. Вони зосереджуються не на самому значенні, а на комунікації, передачі інформації.

Ху Шицюнь пише, що пошук еквіваленту значення фактично є пошуком еквіваленту ситуаційного контексту, адже у перекладі еквівалент має спиратися не на один аспект словникового значення, а на різні аспекти контексту. Також він вважає, що оскільки ситуативний контекст у різних культурах не може бути однаковим, то і еквівалент не може бути ідеально відповідним до оригіналу [27,1].

Дебора Фігейреду у своїй статті зазначає, що «Ідейні значення, пов'язані з тим, як мова використовується для репрезентації нашого досвіду у фізичному, психологічному вимірах. Ці значення вибудовують власну систему, представлену «процесом», «учасниками» й «обставинами». Тут «міжособистісні значення» реалізуються «системами настрою» і

«модальністю», тоді як «текстуальне значення» визначається тим, як текст структурований відповідно до його контексту і повідомлення [19, 122]. Тут можна зазначити, що авторка говорить і про різні види контексту, наприклад про ко-текст (лінгвістичний контекст), коли мовиться про «текстуальне значення», і про контекст внутрішньотекстових подій там, де мова йде про «міжособистісне значення».

Можемо побачити, що взаємодія контексту і значення відбувається на рівні слів, фраз і цілих текстів, що є доволі чіткою вказівкою на те, що вона є тісною і суттєво впливає на процес перекладу, а її розуміння нерідко визначає якість готової роботи цільовою мовою.

1.5 Лінгвістичний контекст або ко-текст

При написанні цієї роботи виникла потреба термінологічного уточнення, яке проілюструємо наступною цитатою Елени Манки [38,7] [33,5]:

«Слова не з'являються самі собою. Слова тексту супроводжуються їхнім лінгвістичним оточенням, названим ко-текстом; текст перебуває у ширшому оточенні, контексті»

В низці англійських джерел, використаних при написанні цієї роботи, наявне розрізнення між ко-текстом і контекстом, що впливає з латинської етимології другого слова. У цій роботі обидва поняття позначатимуться як контекст, але лінгвістичний і позатекстовий відповідно [30, 10] [15, 22].

Ніладрі Сехар Деш розділяє контекст на чотири підтипи [15, 23] (рис. 1):

- а) Місцевий контекст
- б) Контекст речення
- в) Контекст теми і
- г) загальний контекст

рис. 1

У цьому поділі місцевий контекст відповідає безпосередньому оточенню ключового слова [15, 23]. Тобто у реченні *Навколо палацу розкинувся зелений парк* місцевим контекстом стосовно слова *парк* виступає його оточення, слово *зелений*

Контекст речення визначається реченням, у якому знаходиться ключове слово [15, 26]. Якщо повернутися до речення *Навколо палацу розкинувся зелений парк*, то контекстом до слова *парк* тепер виступає все речення.

Контекст теми визначається темою обговорення і зосереджується на змісті частини тексту [15, 27]. З такої точки зору контекстом до слова *парк* у реченні *Навколо палацу розкинувся зелений парк* буде тема обговорення у тексті. Що за палац? Що за парк? Чому це згадано, усе, що стосуватиметься цього питання у тексті буде контекстом теми.

Загальний контекст фактично є позатекстовим контекстом, тож він не буде окремо розглядатися [15, 28].

Контекст також сильно пов'язаний із зв'язністю (cohesion) і єдністю (coherence) тексту. Зв'язність – це пов'язаність тексту лексичними засобами, що забезпечують його тяглість, тим часом як єдність – це доволі суб'єктивна здатність читача вловлювати загальний сенс тексту, його смислової єдність. [12, 130-131]. Сама можливість існування цих понять, на нашу думку, спирається на внутрішньо текстовий, або ж лінгвістичний контекст, адже контекст в межах тексту це все сказане чи написане раніше. Для того, щоби довести цю думку, використаємо такий зразок:

«Хлопчик ліз на дерево. Він міцно хапався за гілки, аби не впасти».

Зв'язність цього маленького тексту забезпечена займенником «він», який реферує до уже відомого слова «хлопчик» і сполучником «аби», який пояснює мету дії «хапатися за гілки». Слово «гілки» також відсилає нас до раніше згаданого поняття «дерево» за асоціацією ціле – частина (тут: «дерево»- «гілки»). Також цей текст цілком єдиний за своїм сенсом і взаємопов'язаність його частин зрозуміла при прочитанні. До чого ж тут контекст? Якщо ми згадаємо навіть найкоротше і неповне визначення слова «контекст»: у Новому тлумачному словнику української мови у чотирьох томах: «Закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу» [8, 326], ми зможемо провести асоціацію «контекст – значення». Значення першої частини другого речення тексту-зразка «Він міцно хапався за гілки» контекстуально пов'язана з першим реченням «Хлопчик ліз на дерево». Саме завдяки першому реченню ми знаємо, хто такий «Він» («хлопчик») і чому він хапається за гілки. Те саме можемо сказати і про частини другого речення. Підрядна частина «аби не впасти» контекстуально залежить від головної частини «Він міцно хапався за гілки», адже тільки після прочитання головної частини ми можемо зрозуміти до чого тут боязнь впасти.

Із всього вищезазначеного можна зробити висновок, що частини тексту міцно пов'язані між собою контекстуальними зв'язками, які дозволяють забезпечувати лексичну зв'язність і зберігають смислову єдність тексту.

1.6 Контекст і культура

Цзянь Таймінг цитує таке визначення культури і характеру її взаємодії за Пітером Штайнером: «Складна «система систем», що складається з різних підсистем, таких як література, наука і технології»[29][41, 112] і наводить свою думку, що переклад повинен бути визнаний соціальним явищем і культурною практикою. У будь-якому разі переклад дійсно пов'язаний із культурою у значенні позатекстових чинників, що впливають на текст і відповідно на його трансформацію цільовою мовою.

Про тісний взаємозв'язок між культурою та мовою свого часу писали Е. Холл, В. Г'юдикунст, М. Абельман, М. Клайн. У Якимчука читаємо, що «Едвард Т. Холл (1959 р.) стверджував, що культура є комунікацією, а комунікація є культурою. В.Г'юдикунст проводив дослідження впливу культури на використання мови, і, між іншим, функцій мовлення та тиші в деяких культурах і стверджував, що тиша в азіатських культурах може бути важливою складовою спілкування. Замислюючись над культурною цінністю точності, він дійшов висновку, що американська тенденція використовувати однозначні точні слова є найтипівішою ознакою їх комунікативного стилю» [10, 2] [45, 3].

Як пише Пітер Ньюмарк: «Перекладач повинен звертатися до культурного контексту, оскільки при перекладі важливий не лише ситуативний контекст, але й культурний [39, 73], [28,71].

Дебора Фігейру цитує твердження Гелідея, що ситуативний і культурний контекст це «два поняття, але радше одне й те ж, що розглядається з різною мірою занурення», і додає, що «культура – це повний потенціал ситуаційних прикладів; якщо дивитися з дискурсивної точки зору, то вона несе потенціал лінгвістичних ресурсів, що можуть використовуватися у будь-якому тексті, який виходить з будь-якої конкретної ситуації» [19, 125].

Тобто культурний контекст тісно пов'язаний із ситуативним і є ніби його над-охопленням, додає неказані елементи, які виходять з-за меж ситуації.

Як продемонстрували дослідження Броніслава Маліновського, культурний контекст допомагає створити нову перекладацьку школу, яка займатиметься роботою з мовою оригіналу, тести якою раніше не були представлені певною цільовою мовою. Ось як антрополог описував свій досвід роботи з мовою Кірівіна, якою розмовляють мешканці Тробріанських островів. «Замість перекладу, простого підставлення англійського слова замість місцевого, ми стикнулися з довгим і геть не простим процесом опису обширних масивів традиції і геть не простим процесом опису обширних масивів даних про традицію, особливу психологію й організацію племені, що

відповідають тому чи іншому терміну. Ми розуміємо, що лінгвістичне дослідження заводить нас у вивчення всіх аспектів, що розглядаються етнографічною польовою експедицією»[33, 7][32, 321-2].

Ця курйозна і повчальна історія також доводить, що для перекладу необхідне розуміння культурного контексту, при чому не лише перекладачем, але й читачем; в іншому разі текст буде недоступним до сприйняття.

Також хотілося б додати і розкрити ще питання контексту процесу, ринку і сфери перекладу, тобто контекст, в якому здійснюється сам переклад, його ціль, обставини, аудиторія, і навіть епоха створення. Особливо це стосується культурних аспектів. Як слушно відповідає А. Якимчук на питання того, як адаптувати текст при перекладі, «перекладач має йти назустріч вимогам цільової аудиторії та ринку»[10, 4]. Ми тут хотіли би ще додати історичні й особисті обставини.

У В. Коптілова читаємо такі відомості з історії перекладу: «Позиція Цицерона — перекладача й теоретика відверто протистоїть безпорадності буквалістського, дослівного перекладу». «Серед перекладачів і теоретиків раннього Середньовіччя виділяється Ієронім Софронік (340 – 420), який обґрунтовував завдання перекладу, виступаючи і проти дослівності, й проти довільності.» «У XIII столітті англійський філософ Роджер Бекон наполягав на тому, щоб свідомо підходити до відтворення змісту оригіналів на основі глибокого знання мов.» «У XVIII столітті під впливом панівної в країнах Європи естетики класицизму з її нехтуванням усього, що не вкладалося в рамки тодішніх естетичних приписів, виникають «прикрашаючі» переклади, в яких відкидало все, що може не сподобатися читачам, і в той же час додавалося дещо нове на догоду читачам» [4, 17-19].

Як бачимо історична епоха і соціальні обставини відіграють свою роль при створенні перекладу, а отже повинні розглядатися і при аналізі перекладу. Також важливим аспектом вважаємо такі критерії як рівень володіння перекладачем темою ситуативного і культурного контексту оригіналу, рівень володіння мовою оригіналу і рівень володіння цільовою мовою. Цілком

очевидно, що переклади з рідної мови на іноземну чи з іноземної на рідну мову перекладача дещо відрізнятимуться, хіба що перекладач володіє обома мовами однаково.

Важливим є і регіон, в якому здійснюється переклад. Наприклад у 2019 році відбувся невеликий скандал, коли під час перекладу книги Ювала Ноя Харарі російською перекладачі вилучили уривок, де писалося про президента Росії Владіміра Путіна[7]. Або ж можна згадати курйозну історію, яку наводить М. Бейкер [12, 73]. Книга «Арабський політичний гумор» була написана англійською в оригіналі автором арабського походження, Кіштаїні, який, як зрозуміло з назви, писав про реалії арабського світу. Не дивно, що у перекладі арабську багато жартів звучать природніше, а також автор суттєво доповнив це видання. Або ж для прикладу, українською мовою назва книги «Animal Farm» Джорджа Орвелла перекладається як «Колгосп тварин», адже україномовний читач обов'язково знайомий з цією реалією, яку і було висміяно в книзі.

На стику з лінгвістичним, внутрішньо текстовим контекстом перебуває умова стилю. Художній твір пишеться, а відповідно і перекладається інакше, ніж технічна інструкція, юридичний документ чи наукова стаття. Тому цю умову перекладачеві завжди необхідно враховувати під час перекладу, щоби не отримати неякісний, недоречний, а то й геть невідповідний оригіналові результат.

1.7. Контекст у процесі перекладу

Загалом контекст важливий у перекладі, і його опрацювання впливає на якість перекладу. Ось як цей процес описує Ху Шучинь [27, 324][30, 13-14]: «У процесі перекладу, спершу шляхом аналізу лінгвістичних особливостей тексту мовою оригіналу можна ідентифікувати його регістр, і таким чином з'являється можливість визначити його контекст. Далі, при створенні тексту цільовою мовою, цією мовою потрібно підібрати вдалі слова і вирази, які б відповідали конкретній ситуації й відновлювали контекст у перекладі».

Нерідко замовникам рекомендують надавати відомості про замовлені тексти для того, щоб отримати кращий результат [31],[43]. Якщо це можливо, просять комунікувати і взаємодіяти з перекладачами, надавати їм базову інформацію про текст, додавати коментарі або навіть і зображення, якщо це потрібно. Звісно ж, не завжди це реально, особливо якщо автор оригіналу жив задовго до здійснення перекладу, але цілком імовірно на рівні невеликих замовлень.

Основні наслідки нечутливості перекладача до контексту:

- Стає незрозуміло, яке саме значення слова мається на увазі (не враховуємо випадки, коли неоднозначність створюється навмисно).
- Невідповідність ситуації чи багатозначність, незрозумілість фрази або виразу.
- Текст стає важко або ж і взагалі неможливо сприймати під час прочитання чи прослуховування.

Для роботи з контекстом рекомендуються такі засоби і техніки:

- Спеціалізовані програми для перекладу з пошуку можливих варіантів перекладу слова [37].
- Підкреслення важливих для контексту аспектів і фактів [37].
- Пошук і ознайомлення з релевантною для позатекстового контексту інформацією.
- Використання спеціалізованих конкорданс-корпусів [37].
- Ознайомлення з попередніми варіантами перекладу, якщо вони наявні [37].
- Використання широкопрофільних тлумачних словників для встановлення відповідного контексту значення, зокрема словників синонімів.

Важливою складовою контексту є мова, якою написано чи перекладається текст. Тема контексту належить до тих, що якщо і піддаються уніфікації, то хіба що в далекому майбутньому, адже досі жодному науковцеві

це не вдалося. Це пов'язано з тим, що будь-яка мова передусім слугує для комунікації її носіїв, а отже визначається реаліями їхнього життя. Особливо це відчувається саме під час процесу перекладу, коли комунікативна й культурні складові контексту стають особливо відчутні. Задля збереження загального сенсу твору, але при цьому наближення його до читача перекладачі користуються щонайрізноманітнішими прийомами від приміток перекладача до доволі розлогих вставок у тексті. Наприклад, так трапилося при перекладі на арабську книги Мохамеда Гейкала «Autumn of Fury: Assassination of Sadat» [12, 257], у якій автор порівнює єгипетського президента Анвара Садата з очільником США Гаррі Труменом. Перекладач додає до тексту чималу примітку, щоб пояснити арабському читачеві, який не настільки добре знайомий з американськими реаліями, чим видатний Гаррі Трумен, і чому з ним порівняли Анвара Садата. Тобто у цьому випадку перекладач, опираючись на свої знання про читача, для якого відбувається переклад, робить імпліцитний контекст, відомий читачеві оригіналу явним, аби зробити досвід читання книги комфортнішим.

1.8 Контекст в усному перекладі

У зв'язку з поглядом на усний переклад як на ланку-посередника, важливість контексту в у цій сфері недоопрацьована, але у 21-му столітті цей процес рушає з місця [26, 5]. У сфері усного перекладу існує чимало типів контексту: інституційний контекст (місце, де відбувається переклад, лікарня, суд тощо), соціокультурний контекст (соціальні норми, культурні традиції тощо), міжособистісний контекст (наприклад, рівень близькості й тривалість спілкування між мовцями) і комунікативний контекст (канали комунікації, джерела інформації) [26, 5]. Залежно від контексту перекладачі можуть обирати різні техніки перекладу [26, 6].

Висновки до розділу I

1. Контекст можна розглядати безпосередньо як оточення слова, фрази, речення чи уривку, або як репрезентанта цього оточення, основною функцією якого виступає визначення значення названого слова, фрази чи уривку у тексті, усунення неоднозначностей. Контекст може охоплювати мовний контекст, конситуацію (комунікативна ситуація, в якій відбуваються події), коемпірію (знання про поза текстові фактори, що впливають на текст).

2. Основна функція контексту – це визначення значення. Також він дозволяє передати ідеї оригіналу в перекладі, відмовитися від відомих відповідностей, передусім застарілих, розкрити слова-реалії, прояснити ситуацію, розкрити персонажів, тощо.

3. Контекст буває таких видів: вузький, ширший, синтаксичний, лексичний, вертикальний, імпліцитний, зовнішній, несистемний, семантичний, системний, спілкування, спілкування ситуативний, ситуативний.

4. У мовах з вільним порядком слів контекст допомагає визначити і розрізнити тему і рему, оскільки рема може знаходитися і на початку, і в кінці речення.

5. Значення і контекст тісно між собою переплетені. Окрім того, що основна функція контексту – це визначення значення, також і значення залежить від контексту. Особливо це важливо у перекладі, адже еквівалент перекладу має спиратися не на один аспект словникового значення, а на різні аспекти контексту.

6. Лінгвістичний контекст, або ко-текст, це оточення ключового слова, фрази чи речення у тексті. Залежно від близькості цього оточення можемо говорити про місцевий контекст слова, контекст речення, контекст теми і загальний контекст.

7. Контекст тісно пов'язаний з поняттями єдності і зв'язності, адже саме завдяки знанню контексту можемо оцінити рівень цих понять у тексті. Особливо це стосується зв'язності, яка зазвичай забезпечується з опертям на те, що реципієнт знайомий з попереднім контекстом.

8. Контекст пов'язаний з поняттям культури, позатекстових чинників і завжди з ними перегукується, особливо ситуативний контекст.

9. На практиці увага перекладача до перекладу серйозно впливає на якість роботи.

Розділ II

Контекстуальні аспекти в перекладі роману Ж. Амаду «Капітани піску»

2.1. Роман «Капітани піску», його переклад українською і творчість Ж. Амаду

Досліджувана книга «Капітани піску» займає особливе місце у творчості її автора, Жоржі Амаду. Прониклива історія про банду безпритульних хлопчиків-бідняків від письменника, уродженця четвертого за населенням і п'ятого за площею штатом Бразилії Баїї, добре знайомого з його бідним і строкатим життям, чудово описує реалії тогочасного життя, реалістично, але із щемливою прихильністю.

Воно й не дивно, адже ця місцина відіграла значну роль у розвитку Жоржі Амаду. «Роки ранньої моєї юності, що провів я на вулицях Баїї, в порту, на базарах і ярмарках, на народному святі, або ж на змаганнях у капоейрі (національна бразильська боротьба), на магічному кандомбле (африканський релігійний обряд) чи на папертях стародавніх парків, - ось мій найкращий університет. Тут даровано мені хліб поезії, тут я спізнав біль і радощі мого народу», так визначив витoki свого творчого шляху письменник [47, 621].

Після отримання освіти в єзуїтській школі, він «обрав безкомпромісність життя в Салвадорі, столиці Баїї, де розпочав кар'єру журналіста. У цей період свого життя він входив у групу, яка називалася Академія бунтівників (*Academia dos Rebeldes*) разом з Едсоном Карнейру, пізніше одним з найвидатніших бразильських фольклористів» [40,17]. Судячи з ролі фольклору у творчості письменника, цей період суттєво вплинув на його творчість.

Початок його творчого шляху припадає на 30-ті роки. У своїх пошуках власного стилю у відтворенні бразильської дійсності, Амаду звертається до фольклору, до витоків народного життя. Його твори «Жубіаба» і «Мертве море» чітко про це свідчать. Роман «Капітани піску» вже далекий від суто фольклорних мотивів [47, 622], але реалії повсякденного життя, народних мотивів, вірувань і релігійних практик населення Баїї ще сильно відчуються у цій книзі, у ній уже яскраво виражені елементи авторського романтичного світосприйняття. Водночас, уже намічається новий стиль у творчості письменника. Стає «точнішим і критичнішим погляд на суспільство, в якому живуть герої, психологічно глибше вибудовані образи персонажів» [47, 623]. «Романам Амаду притаманні широка метафоричність, гротеск, гіперболізація, щедра насиченість міфологічними образами, взятими з гущі народних вірувань рідної письменникові Баїї. Усе це дає підстави визначати «баййянські» романи Амаду як «карнавальні», сповнені неповторних картин життя бразильського народу, особливої атмосфери латиноамериканської дійсності» [47, 628].

На українську роман «Капітани піску» переклав Покальчук Юрій Володимирович.

Оксана Забужко у своєму есе «Коротка історія рок-н-ролу по-українськи» описує його таким чином: «Поет, перекладач, сходознавець, латиноамериканіст, джазмен, перформер, видавець, сценарист, журналіст, блогер, телевізійник, продюсер, артменеджер – жодна з позицій цього списку (а можна ж досипати і ще!) не покриває і, головне, не фокусує цілості, що промчала метеором крізь другу половину ХХ-го та перші роки ХХІ-го століття під іменем «Юрко Покальчук»: хоч із якого боку глянь – калейдоскоп, суцільне кольорове мерехтіння... І так щоразу – всяка спроба наближення кінчається тим, що скельця вислизають з рук, дробляться на ще дрібніші, на геть уже мікроскопічні кольорові оскалки, - мерехтіння частішає, а «феномен Покальчука», як і раніше залишається загадкою...» [2, 230-231].

«... він любив ставати в пригоді: як усі по-справжньому багаті люди ... щедро ділився всім, що мав, ще й досипав з верхом. При ньому згадувати про які-небудь свої плани ... треба було вкрай обережно, бо всяку таку інформацію він зараз же сприймав як адресований йому особисто запит про допомогу. ... у Юрка ... це було випромінюванням сили куди більшої й глибиннішої, ніж та, що забезпечується банківським рахунком, - колись це називалося аристократизмом, нині, за браком ліпшого терміна, «харизмою», але принаймні ще розпізнається як прикмета певної людської природи...» [2, 251-252].

«...Якось скоромовкою, на маргінесі згадують про його добродійство – про добровільно завдане ним собі на плечі шефство над неповнолітніми злочинцями, що вимагало, за Пастернаком кажучи, вже не акторської читки – «а полной гибели всерьез», і в останні роки стало чи не головною справою його життя («місією», як він сам казав). Наважуся припустити, що тут ним рухала не тільки підвищена вразливість на чуже горе (хоч у нього це якраз було!), і не тільки інстинкт всякого зрілого чоловіка – захистити слабшого (хоч це найбільше на поверхні). Було й інше, сокровенніше. Ті знедолені хлопчиська мусили бути так само потрібні йому, як і він їм...»[2, 250].

2.2 Слова-реалії та їхній контекст у перекладі

Для початку роз'яснимо слова-реалії, що зустрічаються в уривку, поданого в додатку 1. Після уважного прочитання 200 сторінок перекладу і 342 сторінок оригіналу і аналізу методом суцільної вибірки 134 прикладів цей уривок було вибрано як основне джерело прикладів завдяки великій кількості слів-реалій у ньому, а також вичерпній ситуації, що створює відповідний контекст усій частині.

Баїя – штат Бразилії, де відбуваються події

Кандомбле – африканський релігійний обряд, який супроводжується танцями й співом.

Огун – божество, що керує боротьбою й війнами в африканських культурах.

Омолу – богиня, що керує хворобами, передусім віспою в африканських культурах.

Шанго – легендарний нігерійський король, божество грому і блискавок в африканських культурах.

Капітани піску – назва групи хлопчаків-головних героїв книги.

Мати святого – жриця африканського релігійного обрядумакумби (термін для опису африканських релігій в країнах Латинської Америки).

Усі ці визначення виступають зовнішнім контекстом уривка, адже це загальні знання про епоху, місце і соціум, в яких відбуваються події, вони дозволяють краще розуміти, про що йде мова в книзі і які значення несуть у собі слова, у ній вжиті.

Важливо також зазначити, як саме ці слова-реалії подані в перекладі. Ю. Покальчук для їхнього пояснення вдало обирає стратегію транслітерації, скомбінованою звиносками внизу сторінки, після основного тексту. Таким чином пояснено такі слова як Мати святого [47,30], кандобле [47,45], Огун [47,66], Шанго [47,45]. Персонажів (Капітанів піску) було висвітлено в самому оригінальному тексті, тому перекладач просто переклав відповідні уривки у тексті. У післямові перекладача [47, 621] було вибрано іншу стратегію передачі слів-реалій – через пояснення у дужках, наприклад: «... *на змаганнях у капоейрі (національна бразильська боротьба), на магичному кандобле (африканський релігійний обряд)*». Бачимо, що у самому тексті перекладач не використав цього способу чи інших стратегій передачі слів-реалій у тексті (наприклад, вставки пояснення у діалоги чи оповідь), швидше за все через те, що вони створюють ризик перевантаження тексту, тим часом як виноски чітко відмежовують внесення перекладача від слів автора.

1.3. Контекстуальні зв'язки

Як визначити чи слова, речення, фрази або уривки пов'язані між собою контекстом? Передусім потрібно в'яснити, чи існує між цими уривками пояснюваність (взаємопояснюваність), тобто чи розкриває одна з частин значення іншої, наскільки усуває неоднозначності (або розкриває протилежний задум автора). Якщо такий зв'язок виявлено, то можна стверджувати, що між уривками існують контекстуальні зв'язки.

Контекстуальний зв'язок – таким чином у цій роботі називається зв'язок, який формується між частинами тексту чи позатекстовими факторами при пов'язанні контекстом.

Контекстуальні зв'язки легко виявити через питання. Хто? де? коли? що це означає? – усі ці питання стають у нагоді, коли потрібно визначити, чи є якісь контекстуальні зв'язки в уривку, і зчим саме вони його поєднують. Для прикладу: *Os agogôs e atabaques ressoavam desagrandando Ogum.* – *Брязкальця та бубни вигравали цілу ніч на честь Огуна.* Після прочитання цього речення виникають такі питання: «де вигравали брязкальця та бубни?», «хто такий Огун?», «для чого грали брязкальця та бубни?». Далі необхідно знайти відповіді на ці питання у тексті й поза ним. Наприклад на питання: «де вигравали брязкальця та бубни знаходимо відповідь у реченні: *Quando a deixaram, rodeada das suas filhas-de-santo, que beijavam sua mão.* - *Коли хлопці довели святу матір додому і її оточили вірні її дівчата – помічниці, що цілували її руки.* Звідси розуміємо, що дія відбувається вдома у дони Анінї, Матері Святого. Далі питання «хто такий Огун?», відповідь на яке криється не втексті, а поза ним, в культурі. Як уже було пояснено, Огун – це божество, що керує боротьбою й війнами в африканських культурах. Відповідь на «для чого грали брязкальця та бубни?» знаходимо у реченнях: – *Deixa estar, mãe Aninha, que amanhã te trago Ogum. Ela bateu a mão na cabeça loira dele, sorriu.* - *Може статись, матінко Анінйо, що я завтра принесу вашого Огуна назад. Вона ж погладила хлопця по русавій голові і всміхнулася, тобто, враховуючи додаткову*

інформацію, бубна і брязкальця, можливо вони супроводжували молитву за те, аби Педру вдалося повернути Огуна на вівтар.

Таким чином за допомогою питань і відповідей ми визначили наявність контекстуальних зв'язків в уривках, і куди вони ведуть. Цією ж стратегією має скористатися і перекладач, який повинен слідкувати і за контекстом оригінального тексту, і за власним перекладом. Наприклад, розглянемо ще раз речення *Deixa estar, mãe Aninha, que amanhã te trago Ogum. Ela bateu a mão na cabeça loira dele, sorriu.* - *Може статись, матінко Анінью, що я завтра принесу вашого Огуна назад. Вона ж погладила хлопця по русявій голові і всміхнулася* В оригіналі в уривку *que amanhã te trago Ogum* фактично сказано «завтра тобі принесу Огуна», але перекладач, враховуючи елементи контексту (взаємини між персонажами, ситуативний контекст), передає його як *завтра принесу вашого Огуна назад*, що додає перекладу природності, адже в українській культурі хлопчик-підліток навряд чи звертався до жінки, старшої за нього і за віком, і за статусом на «ти». Таким чином стеження за контекстом додало якості перекладу. Водночас, інколи стратегії перекладу можуть заплутувати читача. У перекладі «Капітанів піску» така ситуація склалася з перекладом слова реалії «*mãe-do-santo*», яке перекладене або як «мати святого», (як у реченнях «Бувало, що до хворих приходив падре Жозе Педро, мати святого Анінья...» [47,30], «голос її вже не був схожий на голос матері святого» [47, 67]), або як «свята мати» («...Педру Куля, Безногий і Жоан Здоровило проводжали святу матір... додому» [47, 66], «Гнівні вигуки святої матері лунали серед ночі» [47, 68]). Переклад «мати святого» є більш дослівним, тим часом як «свята мати» надає перекладу релігійного відтінку, адже відразу наштовхує на думку про концепт святості. Ця ситуація має два наслідки: перший –перекладачеві вдається уникати тавтології, яка в українській мові особливо небажана, але водночас другий наслідок полягає у тому, що читач може заплутатися у цих варіаціях, йому доводиться більше стежити за контекстом оповіді, аби зрозуміти, про що йде мова. Бачимо, що одна й та сама стратегія може мати як позитивні результати (уникнення

тавтології, вдалі додаткові конотації), так і негативні (додаткове навантаження на читача). Тобто перекладач повинен не лише самостійно слідкувати за контекстом, але й подбати, щоби це було зручно робити читачеві.

2.3 Функції контексту в романі

Також розглянемо, які функції виконує контекст у поданих уривках. В уривку з перекладу *Не дають бідній людині жити...* не зовсім зрозуміло чи слово «бідний» вживається тут у значенні «той, що не має грошей» чи «бідолашний», «той, якому не пощастило». В інших, сусідніх уривках *Бідняк не має права ані танцювати вже, ані співати, і І богу бідняцькому спокою не дають* вживаються слова «бідняк», «бідняцькому», що мають чітке значення «той, що не має грошей». Тобто тут контекст вирішує проблему значення, усуває ризик неправильного сприйняття слова.

Цікавим також є образ Дони Аніньї у цьому уривку. Якщо читати виключно уривок *Por último Don'Aninha veio aonde estavam os Capitães da Areia seus amigos de há muito (І Дона Анінья звернулася до капітанів піску, своїх давніх друзів,)* не зовсім зрозуміло, чи це ще одне божество місцевого пантеону, чи людина з особливою репутацією, чи іпостась Діви Марії під місцевим трактуванням, однак після уривків *пояснила свята мати Дона Анінья; Зараз вони проводжали Дону Анінью додому і Щойно кінчались кандомбле на честь Огуна, стає зрозуміло, що це людина, жриця культу африканського бога боротьби і воєн Огуна. У даному випадку контекст дозволяє розкрити персонажа, усунути будь-які непорозуміння щодо його особи.*

Цікаво буде розібрати випадок з пропущеними у перекладі уривками, які звучать так: *Numa batida num candomblé que se bem não fosse o seu – Під час облави на одному кандомбле, але не її [переклад наш], porque nenhum polícia se aventurava a dar batida– адже жодний поліцейський не наважився би влаштувати облаву [переклад наш]; no candomblé de Aninha, estava sob a sua proteção– на кандомбле Аніньї, а на тому, що було під її опікою [переклад наш].*

Ці речення, як видно у додатку, не впливають на загальне прочитання всього уривку, тобто вони не надто важливі для контексту книги, проте впливають на трактування самої Дони Аньні. З урахуванням пропущених уривків вона постає значно впливовішою людиною, ніж без них, достатньо помітною, щоби опікуватися проблемами чужих кандобле, а також тут натякається на її особливі взаємини з поліцією (*адже жодний поліцейський не наважився би влаштувати облаву на кандомбле Аніньї*)[переклад наш].

Як бачимо, контекст може стосуватися не лише великих текстів і загальних ситуацій, а і їхніх частин, персонажів, місць, концептів. Такий собі **контекст частин**. Цей підвид контексту влітається в загальний лінгвістичний внутрішньотекстовий контекст, але далеко не завжди є визначальним для загальної картини, натомість суттєво впливає на її частини. Пропуск низки фраз про дону Анінью не має особливого впливу на всю книгу, це не надто важлива складова контексту в межах загальної оповіді, однак є вельми суттєвою, якщо говоримо про конкретного персонажа.

Не зовсім зрозуміло, чому перекладач не переклав ці речення. Можливо, він вирішив, що цей уривок не є критичним, можливо були якісь особисті причини. Також причина може критися в історичному контексті, який оточував переклад. Книга опублікована 1937 року і описує часи так званої ери Варгаса, періоду правління Жетуліу Варгаса, який створив консервативну диктатуру, побудовану на засадах європейського фашизму. Серед внутрішніх ворогів режиму були і ліві рухи, зокрема комуністи, чия партію офіційна влада розгромила. Це не могло позитивно сприйматися у комуністичному СРСР, за часів якого здійснювався переклад (перше видання українською датується 1977 роком [47, 2]). Можливо, перекладач не хотів проблем із цензурою у зв'язку з тим, що позитивний персонаж Дона Анінья мала повагу і якісь зв'язки у поліції ворожого режиму. Якщо це припущення правдиве, то на прикладі цієї ситуації бачимо, що державна цензура й ідеологія, як чинники позатекстового контексту, можуть впливати на переклад

Таку ж ситуацію спостерігаємо з іще одним реченням, пропущеним у перекладі. *Por isso, por estar Ogum numa sala de detidos na polícia, Xangô descarrega os raios nessa noite.* – Таким чином, через те, що Огун опинився у відділку поліції, Шанго наслав блискавки тієї ночі. [Переклад наш]. Ця фраза узгоджується і доповнює іншу, яка є у перекладі:– *Ogum esta zangado...* – *explicou a mãe-de-Santo Don'Aninha* – *Огун гнівається...* - пояснила свята мати Дона Анінья. Завдяки пропущеній фразі ми можемо зрозуміти, чому саме Дона Анінья зробила висновок, що Огун гнівається – тієї ночі, як забрали фігурку, сталася гроза. Ці фрази контекстуально доповнюють одна одну, слугують взаємним оточенням, не залишаючи місця домислам і неправильним трактуванням значень.

Причина того, що цей уривок було пропущено також не цілком зрозуміла. Можливо, вона пов'язана з особистими причинами, а можливо теж із цензурою, цього разу спрямовану на підтримку атеїзму, адже тут напрямки сказано, що божество у гніві наслало блискавки, а у радянського читача, особливо дитини (саме на дитячо-підліткову аудиторію спрямовано цю оповідь) не могло виникати думок релігійного чи магічного характеру.

З цих двох уривків можемо зробити такий висновок: деталі контексту можуть бути не надто важливі для загальної оповіді, проте суттєві і навіть визначні для її частин. Таким чином можемо стверджувати, що контекст можна і варто розділяти на частини при аналізі й оцінювати кожен частину з точки важливості. Як це зробити?

1. Для початку потрібно визначити, яку функцію виконує уривок, що розглядається з точки зору контексту.
2. Якщо контекст визначає значення і усуває неоднозначність (чи навпаки, навмисне її створює) варто визначити масштаб уривку, на який здійснюється вплив.
3. Далі потрібно визначити яких деталей оповіді, персонажів, місць стосується уривок.

4. Потрібно оцінити наскільки впливає цей уривок з контекстуальної точки зору на загальну оповідь. Тут потрібно проявити обережність і уважність, оскільки на позір незначні уривки можуть сильно впливати на загальний текст, навіть визначати його і пов'язуватися з ним міцними контекстуальними зв'язками.

У цьому уривку також бачимо чудовий приклад ситуативного контексту. У фразі *Explicou que tinha acontecido a Pedro Bala. Vона розповіла про все, що сталося, Педро Кулі* – кожна окрема частина пов'язується контекстуальними зв'язками з попереднім текстом. Фактично це ще й хороший приклад лінгвістичного контексту.

Частина «Вона розповіла» пов'язана з такими фразами як *Por último Don'Aninha veio aonde estavam os Capitães da Areia I Дона Анінья звернулася до капітанів піску чи – Ogum esta zangado... – explicou a mãe-de-Santo Don'Aninha - Огун гнівається... - пояснила свята мати Дона Анінья. З цих речень стає зрозуміло, що мова іде про Дону Анінью.*

Частина «про те, що сталося» пов'язана з історією про поліцію, поданою в такому реченні: *Numa batida num candomblé que se bem não fosse o seu, ... a polícia tinha carregado com Ogum, que repousava no seu altar.- Під час облави на одному кандомбле поліція забрала звідти зображення бога Огуна, що стояло на вівтарі. Без попередньо поданої інформації незрозуміло, що саме відбулося.*

«Педро Кулі» - Педру Куля, образ якого дуже важливий для книги, є одним з головних героїв, ватажком Капітанів піску. Це частково напіввідкривається в наступних після ключової фрази: *O chefe dos Capitães da Areia ia rouso aos candomblés -, Ватажок капітанів піску рідко вчащав на кандомбле. Mas era amigo tanto do padre como da Mãe-de-santo, - Але Педро Куля був вірним другом матері Дони Анінї, і падре Жозе Педро. З них ми дізнаємося загально хто такий Педру Куля, і що він друг Дони Анінї.*

Також цікаво, що перекладач трохи доповнює це речення. По-перше він уточнює, що Педро Куля був не просто другом Дони Анінї й падре, а врим

другом, імовірно, щоби підкреслити вірність хлопця і готовність піти на все заради друзів. Також Ю. Покальчук уточнює, що мова іде не про якогось незрозумілого священника, а саме про падке Жозе Педру для того, щоби допомогти читачеві зорієнтуватися в контексті.

Важливо також зауважити, що у даному випадку безпосереднє оточення кожної конкретної частини не роз'яснює її контекстуально, натомість ця функція залишається за навколишніми реченнями, частина з яких не є безпосередньо сполученими з тим, яке розглядається.

Спираючись на отриманий матеріал можемо розробити таку теорію: Контекст частин – це коли наявні контекстуальні зв'язки A_B між частиною А і Частиною Б речень А і Б, навіть якщо інші частини речення А не пов'язані з частиною Б чи з реченням Б загалом. Якщо частина А пов'язана з частиною В речення В контекстуальними зв'язками A_V , то між реченнями Б і В можуть бути такі зв'язки: явні зв'язки B_V , які є необов'язковими, й обов'язковий імпліцитний зв'язок $B\_ (A)\_V$, який встановлюється між цими частинами за посередництвом частини А.

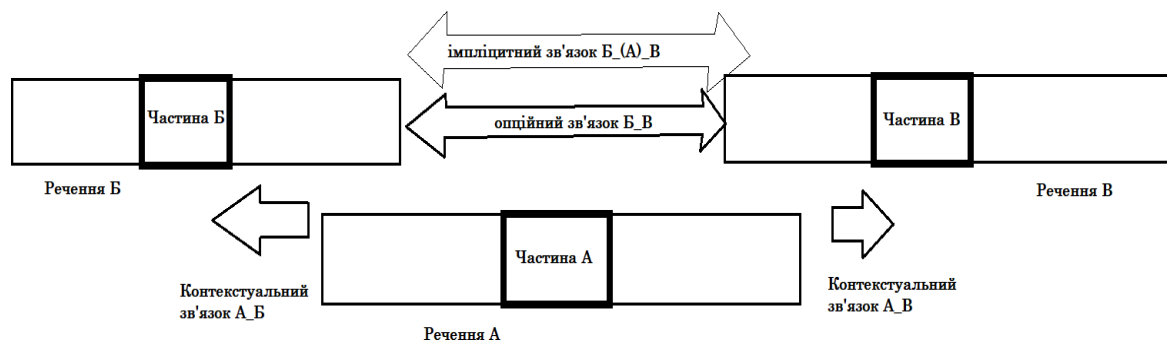

рис 2 Контекст частин: візуалізація

2.4 Лінгвістичний контекст у романі

Наразі продемонструємо, як вибудовується взаємодія лінгвістичного контексту в тексті на прикладі речення *Nhozinho achava a vida boa, as mulheres*

belas, os homens amáveis para com ele, mas achava que a bebida era boa também, fazia os homens mais amáveis e as mulheres mais belas. – Ньозіньо тоді вважав життя непоганим, жінок – вродливими, чоловіків – привітними і був переконаний, що випивка робила чоловіків ще привітнішими, а жінок – ще вродливішими [41,43].

За ключове слово візьмемо «вважав». Спершу визначимо місцевий контекст, безпосереднє оточення ключової частини. Ним виступлять «Ньозіньо» (відповідає на питання «хто вважав?»), «життя» (відповідає на питання «вважав що?») і «тоді» (відповідає на питання «коли вважав?»). Важливо зауважити, що кожне слово місцевого контексту можемо пов'язати з ключовим словом питанням. Те саме стосується і оригіналу, якщо беремо за ключове слово «achava». Тоді місцевий контекст буде пов'язаний питанням «quem achava?» (хто вважав?) і «achava o que?» (вважав що?) Відповідника до «тоді» у реченні немає, бо перекладач використав його, щоби передати особливості часу Pretérito Imperfeito do Indicativo, що є гарним рішенням, оскільки в українській мові різні часи варто перекладати не лише закінченнями минулого, теперішнього і майбутнього часів, але й за допомогою допоміжних слів.

Таким чином можемо вивести, що для того, аби точно відтворити контекст, перекладач зобов'язаний зберегти усі взаємозв'язки між частинами тексту і питання, що їх пов'язують.

Цікаво перекладач вчинив із частиною речення, яке стосується випивки. Дослівний переклад *mas achava que a bebida era boa também, fazia os homens mais amáveis e as mulheres mais belas* – але вважав випивку теж доброю, робила чоловіків привітнішими, а жінок вродливішими [переклад наш]. Такий дослівний переклад може легко заплутати читача, тому перекладач трохи змінив текст і адаптував його до *був переконаний, що випивка робила чоловіків ще привітнішими, а жінок – ще вродливішими*, таким чітко означивши підмет «випивка» і присудок «робила», щоб усунути можливість неправильного

прочитання. Також він додає прислівник «ще», що робить текст більш природнім з точки зору художнього стилю в українській мові.

До речі наступне речення *E bebeu assim primeiro a sombrinha, depois a roda-gigante* перекладено неправильно як «Спершу він придбав театр тіней, потім гігантське колесо», тоді як в оригіналі сказано, що колесо і театр Ньозіньо пропив. Не зовсім зрозуміло, чому була допущена така помилка. Можливо причиною був людський фактор, а можливо та ж таки цензура.

2.5 Культурно-соціальний контекст

Як уже було продемонстровано в частині 2.2 цього розділу роман «Капітани піску» тісно пов'язаний з бразильською низовою культурою. Вона виступає культурним контекстом твору, знання якого є важливим для розуміння і передачі твору.

Присутня також і динамічність бразильської культури як латиноамериканської, з її співами і танцями, якими славиться цей регіон. *«Веселощі і сміх навіть у трагічних подіях дають змогу утверджувати життєздатність народних характерів, саме завдяки цьому принципово оптимістичних, спрямованих у майбутнє. Образи героїв Амаду завжди сповнені власної гідності й сили, спроможності не лише до терпіння й мовчазного страждання, але й до сили активної, що може перебороти життєві перешкоди, утверджувати краще в людині всупереч несправедливому суспільному ладові, в якому вони живуть»*[47, 628].

В уривку *Pobre não pode dançar, não pode cantar pra seu deus, não pode pedir uma graça a seu deus...* - Бідняк не має права ані танцювати вже, ані співати, ані помолитися своєму богові... - частково відчувуються деякі з витоків цієї культурної особливості і її важливість для простих людей Баїї. На кандомбле, релігійній службі, люди танцюють і співають, таким чином віддаючи шану своїм Богам, а що краще відображає цінності суспільства, ніж його релігія? Таким чином Жоржі Амаду пов'язує свій твір контекстуальними

зв'язками з тим яскравим способом життя, сповненим танців і співів, яке бачив сам і знав із власного досвіду.

Одну з таких пісень наведено і в тексті. «*Cambono,/aziela engoma! /Quero vê couro zoa! /Omolu vai pro sertão /Vexiga vai espalha.*»[47,209]. Перекладач передає цю пісеньку таким чином: «*Хай усі мої вістини /Добре випрасує праска,/Хочу я гладеньку шкіру!/Омолу, їдь у сертан/І бери з собою віспу*». Під час перекладу уривок перетворюється саме на пісеньку з легким, навіть дитячим ритмом і ударом на передостанній склад останнього слова рядка. Тим часом в оригіналі це радше ритуальне замовляння із сильним ритмом і чітким скеруванням *Vexiga vai espalha* «Віспа зникне» [Переклад наш]. Можливо, було би краще так і перекласти цей уривок у вигляді серйозного і ритуального піснеспіву-замовляння з магічними функціями.

Про несправедливий суспільний лад варто згадати окремо, оскільки «Капітани піску» багато в чому висвітлюють саме його. Критик Жозе Паулу Паеш так відгукується про цей твір: «*Оповіді, як-от ... Капітани піску... базуються на репрезентативному романі, а також зачепленні політичних тем. Ось чому ці романи загострено висвітлюють питання епохи, демонструють соціальну кризу, нерівність, скарги на умови життя народних верств суспільства – робітників, безробітних, люмпену. В цьому романі Амаду стає на бік нижчих класів, тобто вигнанців і знедолених, виводить їхнє вираження і сприйняття світу на передній план роману*»[40,53].

Ця суспільна нерівність і її важливість для роману відбиваються в наступному уривку: *Pedro Bala sentiu uma onda dentro de si. Os pobres não tinham nada. O padre José Pedro dizia que os pobres um dia iriam para o reino dos céus, onde Deus seria igual para todos. Mas a razão jovem de Pedro Bala não achava justiça naquilo. No reino do céu seriam iguais. Mas já tinham sido desiguais na terra, a balança pendia sempre para um lado.* - Педро Куля відчував, що в ньому народжується обурення. Бідні не мають нічого. Падре Жозе Педро казав, що одного дня усі бідні попадуть у царствонебесне, Де буде бог, справедливий до всіх. Але молодий розум Педро не знаходив у тому

справедливості. В небесному царстві усі будуть рівні, але ж на землі люди не рівні, терези завжди схиляються в один бік.

Помітний відбиток і роботи письменника журналістом. Як зазначає Селеште Марія Пашеку де Андраде «Псевдорепортажі під заголовком «Листи до редакції», які служать за пролог, призначені як стратегія, що спонукає читача повірити у правдивість (поданих) фактів. Ці записи епістолярно-публіцистичного характеру, тобто використання листів і репортажів, надають історії високий рівень фактологічної зв'язності»[16].

Це все відбивається на перекладі, особливо у вступній частині, написаній у вигляді листів у редакцію газети і поданій у додатку 2. Ці листи написані від імені журналістів редакції, секретаря поліції і падре Жозе Педро, оформлені у різних стилях, і перекладач намагається це відтворити у перекладі. Наприклад лист від секретаря поліції сухий і сповнений канцеляризмів: *Não tem agido com maior eficiência porque não foi solicitada pelo juiz de menores. - Досі не було вжито ніяких ефективних заходів, бо не було відповідного запиту з боку суду у справах неповнолітніх, або A polícia neste caso deve agir em obediência a um pedido do doutor Juiz de Menores. - Поліція в цій ситуації може діяти лише на вимогу і за згодою судді у справах неповнолітніх.* У цих уривках згадуються терміни на кшталт судді у справах неповнолітніх. Стиль офіційний, речення довгі й складні як-от *Tendo chegado ao conhecimento do doutor chefe de polícia a reportagem publicada ontem na segunda edição desse jornal sobre as atividades dos “Capitães da Areia”, bando de crianças delinquentes, e o assalto levado a efeito por este mesmo bando na residência do comendador José Ferreira, o doutor chefe de polícia se apressa a comunicar à direção deste jornal que a solução do problema compete antes ao juiz de maiores que à polícia.* Перекладачем було прийнято рішення розділити це речення на два: *Я подав панові начальникові поліції справу з репортажем, видрукованим вчора в другому випуску Вашої газети, про «капітанів піску», банду підлітків, що вчинила злочин, а також про шкоду, якої завдали вони домівці комендатора Жозе Ферейри. і Пан начальник поліції поспішає*

повідомити редакцію Вашої газети, що вирішити проблему повинен перш за все суд у справах неповнолітніх, і тільки потім вона вже вимагає втручання поліції. Стиль усе ще зберігається, як і загальний настрій листа, але завдяки такому рішенню читачеві легше сприйняти текст. У підписі листа перекладач додає *3 повагою Н.Н.*, тоді як в оригіналі сказано *Cordiais saudações*, і імені Н.Н. тут немає, однак перекладач додає його, щоби адаптувати текст до знайомого читачеві стилю офіційної кореспонденції.

Інакше звучить переклад псевдорепортажа з додатку 2. Публіцистичний стиль значно образніший і емоційніший. Наприклад у реченні: *Armando-se de uma foice o jardineiro penetrou na casa e mal teve tempo de ver vários moleques que, como um bando de demônios na expressão curiosa de Ramiro, fugiam saltando as janelas, carregados com objetos de valor da sala de jantar. - Ramiro, озброївшись городницькими вилами, побіг до будинку. Він встиг побачити кількох підлітків, котрі, наче банда чортенят – за висловом Ramiro – вистрибували з вікон, захопивши з собою цінні речі з їдальні.* – процитовано садівника Ramiro, який називає злодюжок *um bando de demônios* – бандою демонів. Перекладач додає цьому уривку образності й замість слова «демони» перекладає оригінал як «банда чортенят», що робить уривок більш просторічним, природнішим і ніби натякає на те, що мова йде про дітей.

У листі падре Жозе Педро варто зазначити переклад заголовку і підпису листа, оскільки вони написані не як в звичайному діловому листі, а з еклезіастичним відтінком. Привітання *Saudações em Cristo* перекладено як «Благослови вас бог!», а закінчення *Servo em Cristo* як Христовий слуга. При цьому фрази також адаптовані, задля природнішого звучання, до «Благослови вас бог!», хоча формули «Слава Ісусу Христу!» чи «Христос посеред нас» також були б доволі доречні. У перекладі більш особисте звернення в кінці *Servo em Cristo* «служу в Христі» замінено на описове *Христовий слуга*, знову ж таки, для адаптації й більшої природності.

2.6 Контекст при визначенні теми і реми

У цій роботі буде захищено думку, що контекст може допомагати з визначенням теми і реми у мовах з вільним порядком слів у реченні. У цьому твердженні ми спираємося на ідеї Празької школи, адже на думку Геллідея тему і рему визначає їхнє положення в реченні [12], адже тема це те, «про що», а отже вона йде у реченні спочатку. Ця думка імовірно пов'язана з тим, що лінгвіст в основному працював з мовами з фіксованим порядком слів у реченні, як-от англійська чи китайська [12]. Тим часом науковці Празької школи, наприклад Фірбас чи Матезіус, які працювали зі слов'янськими, зокрема чеською, мовами, де порядок слів значно гнучкіший, не погодилися з Геллідеєм і виснували, що існують і інші фактори, які вирізняють тему від реми. Ми стверджуємо, що одним з таких факторів є контекст.

Для прикладу розглянемо речення українською мовою *І богу бідняцькому спокою не дають*. За теорією Геллідея темою тут було би «богу бідняцькому», а ремою «жити не дають», але чи підтверджується це контекстом? Попереднє речення звучить так: *Не дають бідній людині жити...* Якщо провести знак смислової рівності між «не дають ... жити» і «...спокою не дають», то виявляємо, що «...спокою не дають», хоча і стоїть в кінці речення, але не є новим, а отже може бути лише темою. Натомість «Богу бідняцькому» виступає новим, адже воно додається до «бідній людині». Таким чином виявляємо, що у реченні «І богу бідняцькому спокою не дають» ремою виступає «І богу бідняцькому», а темою «спокою не дають». Це припущення підтверджується оригінальним реченням *Não deixam nem o deus dos pobres em paz*, де «*Não deixam*» іде на початку речення, що вкладається у Геллідеєву теорію (адже у португальській мові порядок слів у реченні значно міцніше фіксований, порівняно з українською) і визначає цю частину як тему.

Цікаво проаналізувати те, чому тут здійснено перестановку теми і реми відносно оригіналу. Подібна інверсія додає словам героїні емоційності, в даному випадку обурення і навіть розпуки, тим часом як збереження

оригінального порядку теми і реми зробило б це речення занадто сухим для ситуаційного контексту.

2.7 Контекст перекладу

«Роман «Капітани піску»... Письменник присвятив його безпритульним підліткам з околиці Байїї, які створили власну комуну і жили на рівних началах, ділячи радості й біди, пізнаючи чимдалі більше життя у всій його непривабливості, входячи з чорного ходу у світ кохання, у світ дорослого життя»[47, 622]. Після прочитання цього уривку стає цікаво, чи немає тих, кому присвячено цей переклад, єдиний у доробку Покальчука з португальської мови? Юрій Покальчук доволі відомий своєю благодійно-виховною діяльністю, в межах якої він опікувався ув'язненими колонії неповнолітніх. У своїй близькості з хлопцями він навіть зміг видавати альманах «Горизонт», де вони могли публікувати власні твори. Також Ю. Покальчук написав сценарій телефільму про неповнолітніх злочинців «Тому, що люблю», зняв спільно з режисером Максимом Бабаковим документальний фільм про підліткову колонію «Зона особливої уваги» (1987 р.). [56] Тож закрадається думка, чи не їм, тим хлопчикам, якими опікувався письменник і перекладач дотично присвячено переклад «Капітанів піску» на українську? Чи не існує зв'язків між біографією перекладача і тим, як саме він переклав твір про людей, чий типаж добре знав у житті?

Відчувається те, що переклад і післямова від перекладача, яку буде враховано у цій роботі, оскільки написана вона була Ю. Покальчуком, який і виконав переклад «Капітанів піску», були здійснені у минулому (у друкованому виданні зазначається, що переклад «Капітанів піску» для видавництва «Молодь» було вперше опубліковано в 1977 році, післямова датується 1988 роком). Для прикладу наведемо цитати з післямови. *«Педро Арканджо виступає уособленням усієї бразильської нації»*[47, 628]. Або цитата з «Капітанів піску» *«Кульо, я заб'ю першого, хто до неї наблизиться»*[47, 125]. Сучасний перекладач написав би «бразильської нації» або «Куле, я заб'ю

першого, хто до неї наблизиться». Також з маленької літери пишеться слово «Бог» в уривку *Де буде бог, справедливий до всіх*, хоча за правописом 2019 року правильно писати з великої літери, та й ця практика писання слова «Бог» з великої літери притаманна текстам усього періоду незалежної України, особливо з початку ХХІ століття.

Також помітно і що перекладачеві незвично працювати з португальською мовою, передусім з фонетикою. Дуже сильно це відображається на передачі імен українською. Найяскравішими прикладами виступають персонажі, чиї імена передані як Педро Куля [47, 158], Зумбі дос Палмарес [47, 158], Аугусто [47, 85]. Ми б надали перевагу такій передачі відповідно: Педру Куля, Зумбі дус Палмарес, Августу. Цікаво спинитися на імені Аугусто, адже ця передача також вказує на період, в який здійснювався переклад, адже сучасний перекладач передав би латинську літеру «g» українською «г», а дифтонг «au» буквосполученням «ав».

Висновки до розділу II

1. Роман Жоржі Амаду «Капітани піску» займає важливу роль у доробку письменника і був перекладений українською мовою Юрієм Покальчуком.

2. Слова-реалії можуть передаватися і пояснюватися різними способами і стратегії. У романі «Капітани піску» Юрій Покальчук обирає вдалу стратегію виноска у кінці сторінки, під основним текстом з подальшим поясненням терміну. Це дозволяє відокремити слова перекладача від авторських і уникнути переобтяження тексту.

3. Контекстуальний зв'язок – таким чином у цій роботі називається зв'язок, який формується між частинами тексту при пов'язанні контекстом.

4. Контекстуальні зв'язки легко виявити через прості питання, які поєднують речення, ситуації та їхні частини.

5. Перекладач повинен не лише самостійно слідкувати за контекстом, його зв'язками, але й подбати, щоби це було зручно робити читачеві.

6. Деталі контексту можуть бути не надто важливі для загальної оповіді, проте суттєві і навіть визначні для її частин, наприклад для висвітлення персонажа чи прояснення певної ситуації.

7. На переклад «Капітанів піску» українською імовірно мала певний вплив цензура, яка контролювала зміст друкованих творів в Українській РСР, навіть дитячу літературу.

8. Після аналізу запропонованих уривків у частині 2.3 цього розділу можемо запропонувати таке поняття як контекст частин, зв'язок між частинами різних речень, який однак не зачіпає інші уривки у цих реченнях.

9. У вступній частині книги у вигляді уривків-«листів до редакції», які стилістично різняться між собою, яскраво проявляється така біографічна особливість життєпису автора, як робота журналістом. Перекладач передає стиль кожного уривка в перекладі, таким чином зберігаючи відповідні стилістичні особливості.

10. При перекладі може відбутися перестановка теми і реми, у такому випадку її аналіз краще здійснювати за принципами Празької школи, а не теорією Геллідея.

11. Такі особливості з життя перекладача як біографічні факти, епоха, в яку було здійснено переклад, професійні навички впливають на переклад і можуть розглядатися як контекст перекладу.

Загальні висновки

Наше дослідження дозволило нам з'ясувати роль і важливість контексту у перекладі, а також яким чином контекстуальні зв'язки можуть проявлятися у літературних текстах і їхніх перекладах. Контекст виступає одним з наріжних каменів перекладу завдяки тому, що через свої зв'язки він визначає і розкриває значення слів, фраз, уривків, тощо, а також дозволяє передати ідеї оригіналу в перекладі, відмовитися від відомих відповідностей, передусім застарілих, розкрити слова-реалії, персонажів, прояснити ситуацію, що склалася у тексті, тощо.

Контекст може по різному проявлятися, залежно від обраного кута зору і кожного конкретного уривка, який він висвітлює. Таким чином можемо говорити про конситуацію (комунікативна ситуація, в якій відбуваються події), коемпірію (знання про позатекстові фактори, що впливають на текст), лінгвістичний або мовний контекст, який також може називатися контекстом (контекст, який проявляється безпосередньо у тексті), культурний контекст, який служить провідником між текстом і його подіями та поза- і навколо текстовими чинниками і реаліями, що так чи інакше пов'язані з твором.

Окремо було розглянуто органічний і постійний зв'язок контексту і значення. Він завжди присутній, неважливо, чи приділяється більше уваги тому, за яких саме умов контекст впливає на значення речення, слова або вислову, а чи ж безпосередньому, практичному способу, яким агент мовлення інтерпретує вислів, послуговуючись контекстуальними підказками. Можна навіть стверджувати, що пошук еквіваленту значення фактично є пошуком еквіваленту ситуаційного контексту, адже у перекладі еквівалент має спиратися не на один аспект словникового значення, а на різні аспекти контексту. Значення формують власну семантичну систему, яка тісно переплітається з контекстом, особливо лінгвістичним, подекуди з ним ототожнюючись. Взаємодія контексту і значення відбувається на рівні слів, фраз і цілих текстів, що є доволі чіткою вказівкою на те, що вона є тісною і

суттєво впливає на процес перекладу, а її розуміння нерідко визначає якість готової роботи цільовою мовою.

Окремо було розглянуто лінгвістичний і культурний контекст, їхні особливості і те, як вони проявляються у тексті.

Лінгвістичний контекст, який деякі автори ще називають контекстом, можна поділити на місцевий, контекст речення і теми залежно від масштабі, в якому ми розглядаємо уривок і його зв'язки з іншими частинами. Основна ідея цього виду контексту у тому, що він охоплює ті взаємодії, які відбуваються у межах тексту. Окрім того контекст тісно пов'язаний з поняттями зв'язності і єдності, які забезпечують смислову тривалість тексту, спираючись на зв'язки у ньому. Різні частини тексту міцно пов'язані між собою контекстуальними зв'язками, які дозволяють забезпечувати лексичну зв'язність і зберігають смислову єдність тексту.

Разом з культурним контекстом розглядаються зв'язки тексту із щонайрізноманітнішими поза текстовими факторами впливу. Це може бути епоха, культурні чи соціальні реалії чи політичні умови за яких створювався твір. Існує також зв'язок між культурою і ситуацією. Культурний контекст тісно пов'язаний із ситуативним і є ніби його над-охопленням, додає неказані елементи, які виходять з-за меж ситуації. Також до позатекстових факторів впливу конкретно на переклад можемо додати вимоги ринку праці, історичні й особисті умови, в яких працює перекладач і аудиторію, на яку направлено текст.

У роботі перекладача критерієм контексту може стати і спілкування із замовником, іншими учасниками перекладацького і видавничого процесів. Якщо це можливо, замовникам перекладу радять комунікувати і взаємодіяти з перекладачами, надавати їм базову інформацію про текст, додавати коментарі або навіть і зображення, якщо це потрібно. Якщо ж перекладач залишається нечутливим до контексту, це має наслідки для якості результату роботи, такі як нечіткість того, яке саме значення слова мається на увазі (не враховуємо випадки, коли неоднозначність створюється навмисно),

невідповідність ситуації чи багатозначність, незрозумілість фрази або виразу, труднощі у сприйнятті тексту під час прочитання чи прослуховування.

Було визначено фактори, за якими можна встановити наявність контекстуальних зв'язків у тексті. Основною стратегією для їхньої детекції виявилися питання, поставлені до аналізованого уривку. Частина тексту, які містять відповіді на ці питання слугують оточенням для ключового слова чи фрази. Фактично контекст і є середовищем або його репрезентантом і тому важливо визначити, які частини тексту чи фактори культури визначають і пояснюють аналізований уривок.

Було проілюстровано і проаналізовано контекстуальні аспекти перекладу на прикладі роману Жоржі Амаду «Капітани піску». Було досліджено стратегії передачі й пояснення слів-реалій (шляхом транслітерації й подальшого винесення пояснення вниз сторінки). Також нами було досліджено базові факти з біографії автора і його творчого стилю для того, аби краще зрозуміти контекст написання твору. Було проаналізовано як контекст дозволяє розкрити персонажа на прикладі матері святого (жриці релігії африканського походження) дони Аніні. Також було встановлено, що частина контексту, незначна для загального тексту чи твору може бути значною або й вирішальною з точки зору менш масштабної його частини. Нами висловлюється припущення про те, що радянська епоха, в часи якої було здійснено переклад (1977 рік) залишила свій слід у вигляді втручань цензури в текст українською мовою, його адаптації до тодішніх вимог до критеріїв поставлених перед літературою, особливо дитячо-підлітковою.

Також було розроблено теорію контексту частин, тобто такого контексту, що поєднує лише певні частини між різними реченнями, не обов'язково зачіпаючи інші уривки

Наостанок висловлюємо таку думку: контекст і його аспекти є одним з ключових факторів перекладу і заслуговує на подальші дослідження.

Додатки		
Додаток 1 Уривок тексту		
1.	<i>– Ogum esta zangado... – explicou a mãe-de-Santo Don’Aninha</i>	<i>- Огун гнівається... - пояснила свята мати Дона Анінья</i>
2.	<i>Fora este assunto que trouxera ali.</i>	<i>Сталося таке</i>
3.	<i>Numa batida num candomblé que se bem não fosse o seu,</i>	<i>Під час облави на одному кандобле</i>
4.	<i>porque nenhum polícia se aventurava a dar batida</i>	
5.	<i>no candomblé de Aninha, estava sob a sua proteção,</i>	
6.	<i>a polícia tinha carregado com Ogum, que repousava no seu altar.</i>	<i>поліція забрала звідти зображення бога Огуна, що стояло на вівтарі</i>
7.	<i>Don’Aninha tinha usado da sua força junto a um guarda para conseguir a volta do santo</i>	<i>Дона Анінья робила все можливе і неможливе, аби вернути зображення народного бога назад.</i>
8.	<i>fora mesmo à casa de um professor da Faculdade de Medicina, seu amigo,</i>	<i>Була навіть з візитом у одного професора медичного факультету,</i>
9.	<i>que vinha estudar a religião negra no seu candomblé,</i>	<i>який вивчав негритянську релігію і вчащав з цією метою на кандобле,</i>
10.	<i>pedir que ele conseguisse a restituição do deus.</i>	<i>Просила його допомогти забрати зображення Огуна в поліції.</i>
11.	<i>O professor realmente pensava em conseguir que a policia lhe entregasse a imagem.</i>	<i>Професор справді сподівався, що поліція віддасть на його прохання зображення Огуна.</i>

12.	<i>. Mas para juntar à sua coleção de ídolos negros</i>	<i>Але хотів він цього тільки для того, щоб прилучити й цю статуетку до своєї колекції негритянських ідолів,</i>
13.	<i>e não para reintegrá-la no seu altar no candomblé distante.</i>	<i>а зовсім не для того, щоб повернути її у вітвар</i>
14.	<i>. Por isso, por estar Ogum numa sala de detidos na polícia,</i>	
15.	<i>Xangô descarrega os raios nessa noite.</i>	
16.	<i>Por último Don'Aninha veio</i>	<i>І Дона Анінья звернулася</i>
17.	<i>Aondeestavam os Capitães da Areia</i>	<i>до капітанів піску,</i>
18.	<i>seus amigos de há muito</i>	<i>своїх давніх друзів,</i>
19.	<i>porque são amigos da grande</i>	<i>бо друзі</i>
20.	<i>mãe-de-santo todos os negros</i>	<i>святої матері всі негри</i>
21.	<i>e todos os pobres da Bahia.</i>	<i>І всі бідняки Байїї</i>
22.	<i>Para cada um ela tem uma palavra amiga e materna.</i>	<i>Для кожного з них вона мала тепле й материнське слово</i>
23.	<i>Cura doenças, junta amantes,</i>	<i>Лікувала їхні хвороби, з'єднувала закохані пари,</i>
24.	<i>seus feitiços matam homens ruins</i>	<i>А її закляття вбивали злих людей</i>
25.	<i>Explicou que tinha acontecido a Pedro Bala.</i>	<i>Вона розповіла про все, що сталося, Педро Кулі</i>
26.	<i>O chefe dos Capitães da Areia ia pouco aos candomblés,</i>	<i>Ватажок капітанів піску рідко вчацав на кандомбле,</i>

27.	<i>como pouco ouvia as lições do padre José Pedro.</i>	<i>так само, як рідко коли прислухався до проповідей падре Жозе Педро.</i>
28.	<i>Mas era amigo tanto do padre como da Mãe-de-santo,</i>	<i>Але Педро Куля був вірним другом матері Дони Анінї, і падре Жозе Педро.</i>
29.	<i>e entre os Capitães da Areia quando se é amigo se serve ao amigo.</i>	<i>У капітанів піску бути другом означало передусім допомагати другові</i>
30.	<i>Agora levavam Aninha para sua casa.</i>	<i>Зараз вони проводжали Дону Анінью додому</i>
31.	<i>A noite em torno era tormentosa e colérica.</i>	<i>Була горобина ніч</i>
32.	<i>. A chuva os curvava sob o grande guarda-chuva branco da Mãe-de-santo.</i>	<i>Під зливою вони чимчикували, тулячись до купи і ховаючись під великою білою парасолькою матері святого</i>
33.	<i>Os candomblés batiam em desagravo a Ogum</i>	<i>Щойно кінчались кандомбле на честь Огуна</i>
34.	<i>e talvez num deles ou em muitos deles Omolu anunciasse a vingança do povo pobre.</i>	<i>І саме на одному з них Омолу і пригрозила помстою багатіям за лихо бідного люду.</i>
35.	<i>Don'Aninha disse aos meninos com uma voz amarga:</i>	<i>Дона Анінья проголосила з гіркотою:</i>
36.	<i>Não deixam os pobres viver...</i>	<i>Не дають бідній людині жити...</i>
37.	<i>Não deixam nem o deus dos pobres em paz.</i>	<i>І богу бідняцькому спокою не дають.</i>
38.	<i>Pobre não pode dançar, não pode cantar pra seu deus,</i>	<i>Бідняк не має права ані танцювати вже, ані співати,</i>

39.	<i>não pode pedir uma graça a seu deus...</i>	<i>ані помолитися своєму богові...</i>
40.	<i>sua voz era amarga, uma voz que não parecia da mãe-de-santo Don'Aninha.</i>	<i>Голос її вже не схожий був на голос матері святого Дони Анінї.</i>
41.	<i>Não se contentam de matar os pobres a fome...</i>	<i>- Їм не досить убити бідняка голодом,</i>
42.	<i>Agora tiram os santos dos pobres... – alçava os punhos.</i>	<i>вони ще й святих забирають у нього! – І вона погрозила кулаком.</i>
43.	<i>Pedro Bala sentiu uma onda dentro de si.</i>	<i>Педро Куля відчував, що в ньому народжується обурення.</i>
44.	<i>Os pobres não tinham nada.</i>	<i>Бідні не мають нічого.</i>
45.	<i>. O padre José Pedro dizia que os pobres um dia iriam para o reino dos céus,</i>	<i>Падре Жозе Педро казав, що одного дня усі бідні попадуть у царство небесне,</i>
46.	<i>, onde Deus seria igual para todos.</i>	<i>Де буде бог, справедливий до всіх.</i>
47.	<i>Mas a razão jovem de Pedro Bala não achava justiça naquilo.</i>	<i>Але молодий розум Педро не знаходив у тому справедливості.</i>
48.	<i>No reino do céu seriam iguais.</i>	<i>В небесному царстві усі будуть рівні,</i>
49.	<i>Mas já tinham sido desiguais na terra, a balança pendia sempre para um lado.´</i>	<i>але ж на землі люди не рівні, терези завжди схиляються в один бік.</i>
50.	<i>Quando a deixaram, rodeada das suas filhas-de-santo, que beijavam sua mão, Pedro Bala prometeu</i>	<i>Коли хлопці довели святу матір додому і її оточили вірні її дівчата – помічниці, що цілували її руки, Педро пообіцяв.</i>

51.	<i>– Deixa estar, mãe Aninha, que amanhã te trago Ogum.</i>	<i>- Може статись, матінко Анінью, що я завтра принесу вашого Огуна назад.</i>
52.	<i>Ela bateu a mão na cabeça loira dele, sorriu.</i>	<i>Вона ж погладила хлопця по русявій голові і всміхнулася,</i>
53.	<i>. João Grande e o Sem-Pernas beijaram a mão da negra.</i>	<i>Жоан Здоровило і Безногий поцілували негритянці руку,</i>
54.	<i>Desceram a ladeira. Os agogôs e atabaques ressoavam desagrandando Ogum.</i>	<i>І всі троє попрямували назад у гори. Брязкальця та бубни вигравали цілу ніч на честь Огуна.</i>
Додаток 2 Вступна частина		
55.	<i>ASSALTO</i>	<i>Напад</i>
56.	<i>Não tinham passado ainda cinco minutos quando o jardineiro Ramiro ouviu gritos assustados vindos do interior da residência.</i>	<i>Не минуло й п'яти хвилин, як садівник почув з будинку приглушені крики.</i>
57.	<i>Eram gritos de pessoas terrivelmente assustadas.</i>	<i>Ті, що кричали, були страшенно перелякані.</i>
58.	<i>Armando-se de uma foice o jardineiro penetrou na casa e mal teve tempo de ver vários moleques que,</i>	<i>Раміро, озброївшись городницькими вилами, побіг до будинку. Він встиг побачити кількох підлітків, котрі,</i>
59.	<i>como um bando de demônios na expressão curiosa de Ramiro, fugiam saltando as janelas, carregados com objetos de valor da sala de jantar.</i>	<i>наче банда чортенят – за висловом Раміро – вистрибували з вікон, захопивши з собою цінні речі з їдальні.</i>
60.	<i>A empregada que havia gritado estava cuidando da senhora do</i>	<i>Служниця, яка перед тим кричала, клопоталася біля дружини</i>

	<i>comendador, que tivera um ligeiro desmaio em virtude do susto que passara.</i>	<i>комендатора, що зомліла після пережитого переляку.</i>
61.	<i>O Jardineiro dirigiu-se às pressas para o jardim, onde teve lugar a</i>	<i>Садівник кинувся у двір де в цю мить відбувалася</i>
62.	<i>LUTA</i>	<i>Бійка</i>
63.	<i>CARTA DO SECRETÁRIO DO CHEFE DE POLÍCIA À REDAÇÃO DO JORNAL DA TARDE</i>	<i>Лист секретаря начальника поліції до редакції «Вечірньої газети»</i>
64.	<i>“Sr. diretor do Jornal da Tarde</i>	<i>Сеньйорові редакторові «Вечірньої газети»</i>
65.	<i>Cordiais saudações</i>	<i>Шановний пане,</i>
66.	<i>Tendo chegado ao conhecimento do doutor chefe de polícia a reportagem publicada ontem na segunda edição desse jornal sobre as atividades dos “Capitães da Areia”, bando de crianças delinqüentes,</i>	<i>Я подав панові начальникові поліції справу з репортажем, видрукованим вчора в другому випуску Вашої газети, про «капітанів піску», банду підлітків, що вчинила злочин,</i>
67.	<i>e o assalto levado a efeito por este mesmo bando na residência do comendador José Ferreira, o doutor chefe de polícia se apressa a comunicar à direção deste jornal que a solução do</i>	<i>А також про шкоду, якої завдали вони домівці комендатора Жозе Ферейри. Пан начальник поліції поспішає повідомити редакцію Вашої газети, що вирішити проблему повинен перш за все суд у справах неповнолітніх, і тільки</i>

	<i>problema compete antes ao juiz de maiores que à policia.</i>	<i>потім вона вже вимагає втручання поліції.</i>
68.	<i>A polícia neste caso deve agir em obediência a um pedido do doutor Juiz de Menores.</i>	<i>Поліція в цій ситуації може діяти лише на вимогу і за згодою судді у справах неповнолітніх.</i>
69.	<i>. Mas que, no entanto, vai tomar sérias providências para que semelhantes atentados não se repitam e para que os autores do de anteontem sejam presos para sofrerem o castigo merecido.</i>	<i>Попри все буде приділена особлива увага тому, щоб подібні випадки не повторювались і щоб винуватці вчорашнього злочину були спіймані й дістали по заслuzі.</i>
70.	<i>Pelo exposto fica claramente provado que a polícia não merece nenhuma crítica pela sua atitude em face desse problema.</i>	<i>З усього сказаного ясно випливає, що поліція заслуговує найгострішої критики ц зв'язку з цією справою.</i>
71.	<i>Não tem agido com maior eficiência porque não foi solicitada pelo juiz de menores.</i>	<i>Досі не було вжито ніяких ефективних заходів, бо не було відповідного запиту з боку суду у справах неповнолітніх.</i>
72.	<i>Cordiais saudações.</i>	<i>З повагою Н. Н.,</i>
73.	<i>.Secretário do Chefe de Policia.”</i>	<i>Секретар начальника поліції</i>
74.	<i>CARTA DO PADRE JOSE PEDRO À REDAÇÃO DO “JORNAL DA TARDE”</i>	<i>Лист падре Жозе Педро до редакції «Вечірньої газети»</i>
75.	<i>Sr. Redator do Jornal da Tarde.</i>	<i>Панові редакторів «Вечірньої газети»</i>

76.	<i>Saudações em Cristo.</i>	<i>Благослови вас бог!</i>
77.	<i>Tendo lido, no vosso conceituado jornal, a carta de Maria Ricardina que apelava para mim como pessoa que podia esclarecer o que é a vida das crianças recolhidas ao reformatório de menores,</i>	<i>Я прочитав у Вашій шановній газеті листа Марії Рікардіни, в якій жінка апелювала до мене, як до людини, що могла б докладніше висвітлити життя дітей, яких надіслано до виправного закладу для неповнолітніх.</i>
78.	<i>sou obrigado a sair da obscuridade em que vivo para vir vos dizer que infelizmente Maria Ricardina tem razão.</i>	<i>Вважаю своїм обов'язком освітити темні місця і, на жаль, мушу підтвердити, що Марія Рікардіна каже правду.</i>
79.	<i>As crianças no aludido reformatório são tratadas como feras, essa é a verdade.</i>	<i>До дітей у тому закладі ставляться як до тварин, це правда.</i>
80.	<i>Esqueceram a lição do suave Mestre, senhor Redator, e em vez de conquistarem as crianças com bons tratos, fazem-nas mais revoltadas ainda com espancamentos seguidos e castigos físicos verdadeiramente desumanos.</i>	<i>Забули там про вчення нашого бога, пане редакторе, і замість того, щоб підійти до дітей з ласкою, викликають у них ще більший супротив безупинними побоями і нелюдськими фізичними покарами, справді нелюдськими.</i>
81.	<i>. Eu tenho ido lá levar às crianças o consolo da religião e as encontro pouco dispostas a aceitá-lo devido naturalmente ao ódio que estão acumulando</i>	<i>Я приходжу туди, щоби дати дітям своїми проповідями якусь розраду, але вони не хочуть приймати її, бо сповнені ненависті, яка затоплює серці хлопчиків, гідних співчуття.</i>

	<i>naqueles jovens corações tão dignos de piedade.</i>	
82.	<i>O que tenho visto, senhor Redator, daria um volume.</i>	<i>Того, що я там побачив, пане редакторе, вистачило б на цілу книгу.</i>
83.	<i>Muito grato pela atenção.</i>	<i>Дуже вдячний вам за увагу</i>
84.	<i>Servo em Cristo,</i>	<i>Христовий слуга</i>
85.	<i>Padre José Pedro</i>	<i>Падре Жозе Педру</i>

Список джерел

1. Гончаренко Л.О. Сутність поняття «Переклад» в міждисциплінарному та перекладознавчому аспектах. «Young Scientist» Філологічні науки. 2017. № 11 (51). С.196-201.
2. Забужко Оксана. Планета Полин. Вибрані есеї. Київ: видавничий дім Комора, 2020. 384 с.
3. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ, 2020. 920с.
4. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу: навч. посіб. Київ: «Вища школа», 1982. 164 с.
5. Не наступайте на любов...(До 80-річчя від дня народження Юрка Покальчука). URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5545>
6. Новий тлумачний словник української мови. / Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. т.2 Київ: «Аконіт», 1998. 910 с.
7. Скандал літа. Відомий історик схвалив зміни про Путіна та Крим у російському перекладі своєї книги. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/skandal-navkolo-rosiyskogo-perekladu-knigi-harari-putin-tramp-i-aneksiya-krimu-50034671.html>
8. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980
9. Харламова О Дзюба О. Практичні аспекти перекладу науково-технічних текстів. Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології: збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2018. Вип. 7. С. 114-120
10. Якимчук А.П. Лінгвокультурна комунікація як випробування для перекладача. Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2007. № 34. С. 217-221. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2023/1/17.pdf>

- 11.** Andler D. The Normativity of Context. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*. 2010. Vol. 100, No. 3. P. 273-303.
- 12.** Baker Mona. In *Other Words: A coursebook on translation*. Routledge, 1992. 304 p. URL:
https://www.academia.edu/4073132/Mona_Baker_in_Other_Words_Coursebook
- 13.** Baker M. Contextualization in translator and interpreter-mediated events. *Journal of Pragmatics*. 2006. Vol. 38, No. 3. P. 323-337
- 14.** Celeste Maria Pacheco de Andrade/ Os «Capitães da areia» de Jorge Amado: histórias de vida na cidade da Bahia. URL:
<http://journals.openedition.org/amerika/4676> ; DOI:
<https://doi.org/10.4000/amerika.4676>
- 15.** Dash N. S. Role of context in word sense disambiguation. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [online]. 2008. Vol. 5, No. 2.P. 21-31. URL:
http://www.skase.sk/Volumes/JTL12/pdf_doc/2.pdf
- 16.** Dolitsky Marlene. Review of B. Hatim and I. Mason. 'Discourse and the Translator'. Gutt, E. A. 'Translation and Relevance: Cognition and Context'. *Journal of Pragmatics*. Vol. 17, [s.n.]. 1992. *Cognitive Linguistics Bibliography (CogBib)*, URL:
<https://www.degruyter.com/database/COGBIB/entry/cogbib.3285/html>.
https://www.academia.edu/49384359/Translation_and_relevance_cognition_and_context
- 17.** Dourish P. What we talk about when we talk about context. *Personal and Ubiquitous Computing*. 2004. Vol. 8, No. 1. P. 19-30.
- 18.** Duff Malcolm. Dr. Erik Camayd-Freixas is elected Intranet™ Linguist of the Year for 2008. URL:
<https://www.prlog.org/10157687-dr-erik-camayd-freixas-is-elected-intranet-linguist-of-the-year-for-2008.html>
- 19.** Figueiredo Débora. Context, register and genre: Implications for language education. *Revista Signos*. 2010. Vol. 43, Número

Especial Monográfico 1. P. 119-141. URL:

<https://scielo.conicyt.cl/pdf/signos/v43s1/a08.pdf>

20. Firbas Jan. On the Dynamics of Written Communication in the Light of the Theory of Functional Sentence Perspective. Cambridge University Press, 1992. 236 p.

21. Firth J R. The Technique of Semantics. Transactions of the Philological Society. 1935. Vol. 34. No. 1. P. 36-73. URL:

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-968X.1935.tb01254.x>

22. Giovanni Ferrin, Lauro Snidaro, Gian Luca Foresti. Contexts, co-texts and situations in fusion domain. Structuring relations for fusion in intelligence. 14th International Conference on Information Fusion Chicago, Illinois, USA, July 5-8, 2011. P. 1486 – 1492.

URL: https://www.researchgate.net/publication/252027427_Contexts_co-texts_and_situations_in_fusion_domain

23. Glezos Dimitris. Tips on Providing Context for Translation. 2020 URL: <https://www.transifex.com/blog/2020/tips-providing-context-translation/>

24. Gutt E-A. Pragmatic Aspects of Translation: Some Relevance-Theory Observations // The Pragmatics of Translation / Ed. by Leo Hickey. – Multilingual Matters, 1998. P. 42.

25. House Juliane. Text and context in translation. Journal of Pragmatics. 2006. Vol. 38. P. 338 – 358. URL:

https://www.academia.edu/10124454/Text_and_context_in_translation

26. Hsieh Elaine. Interpreting in Institutions. URL:

<https://elainehsiehphtd.net/download/Hsieh2015-interpreting%20in%20institutions.pdf>

27. Hu Shuqin. Context of Situation in Translation. Journal of Language Teaching and Research. 2010. Vol.1, No. 3, P. 324-326

28. Ijioma Patricia Ngozi. The role of context in translation. Journal of Modern European Languages and Literature (JMEL). 2017. Vol. 8, July. P. 61-73.

- 29.** Jiang Tianmin. Translation in Context. Translation Journal. 2006. Vol.10, No. 2. Retrieved from <http://translationjournal.net/journal/36context.htm>
- 30.** Kharkhache Soumia. The effect of context on translation accuracy: from foreign language to native language: A Dissertation ...
Master of Arts in Language Sciences and Teaching English as a Foreign Language. Larbi Ben M'hidi University-Oum El Bouaghi, 2016-2017. 66 p.
- 31.** Liam James. The 3-pillars of context that will improve your translations. URL: <https://lokalise.com/blog/the-3-pillars-of-context-that-will-improve-your-translations/>
- 32.** Malinowski B. Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea. New York: E. P. Dutton & Co, 1922. 619 p.
- 33.** Manca Elena. Context and Language. 2012. URL: https://www.academia.edu/6565861/Context_and_Language
- 34.** Maria do Socorro Oliveira de Almeida. A infancia dos Capitães da areia: “do trapiche a liberdade das ruas”: trab ..... do grau de Licenciatura em Letras. Catole do Rocha – PB, 2012. 50 p. URL: <https://dspace.bc.uepb.edu.br/jspui/bitstream/123456789/4503/1/PDF%20-%20Maria%20do%20Socorro%20Oliveira%20de%20Almeida.pdf>
- 35.** Martin J. R. English text: systems and structure. Philadelphia; Amsterdam: John Benjamins, 1992. 620 pp. URL: https://www.academia.edu/19371446/James_R_Martins_English_Text_System_and_Structure
- 36.** Melby Alan K. Context in translation: Definition, access and teamwork. Translation & Interpreting. 2010. Vol. 2, No 2. P 1-15. <https://www.ttt.org/wp-content/uploads/2022/05/Melby-Foster-Context-in-Translation.pdf>
- 37.** Milyaeva Milena. Translation Context in Use: How to Provide High-Quality Translations. 2022. URL:

<https://palexgroup.com/blog/translation-context-in-use/>

38. Najat Abdo Ahmed Hassan. The Role of Context in the Perception of English.

[https://www.semanticscholar.org/paper/The-Role-of-](https://www.semanticscholar.org/paper/The-Role-of-Context-in-the-Perception-of-English-Hassan-Supervisor/468dc8feb936ea942b83b9f9e91d2fcfab7d1a2e)

[Context-in-the-Perception-of-English-Hassan-](https://www.semanticscholar.org/paper/The-Role-of-Context-in-the-Perception-of-English-Hassan-Supervisor/468dc8feb936ea942b83b9f9e91d2fcfab7d1a2e)

[Supervisor/468dc8feb936ea942b83b9f9e91d2fcfab7d1a2e](https://www.semanticscholar.org/paper/The-Role-of-Context-in-the-Perception-of-English-Hassan-Supervisor/468dc8feb936ea942b83b9f9e91d2fcfab7d1a2e)

39. Newmark P. About Translation. Multilingual Matters Ltd, 1991. 184 p.

40. Niskier Arnaldo. Jorge Amado e a Literatura Brasileira. Colóquio Internacional

100 anos de Jorge Amado : História, Literatae Cultura / Organizadores Flávio

Gonçalves dos Santos, Inara de OliveiraRodrigues, Laila Brichta. – Ilhéus, BA :

Editus, 2013. P. 13-26. URL:

https://www.academia.edu/38475177/100_anos_de_Jorge_Amado_pdf

41. Steiner P. Russian Formalism: A Metapoetics. Cornell University Press, 1984.

280 p.

42. Rakhmatullayev Z.Kh. The role of the Context in the Translation. Texas

Journal of Multidisciplinary Studies. 2021. Vol. 1, No. 1. P.

119-123.

43. Translation Context: How Context Leads to Better Translations. URL:

<https://www.smartling.com/resources/101/context-better-translations/>

44. Werth P. Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse. London:

Longman, 1999. 390 p.

45. William B. Gudykunst. Bridging Differences: Effective Intergroup

Communication. SAGE, 2004. 425 p.

46. Wolfram Wilss. Context, culture, compensation. Three basic concepts in

translation studies. 1999. URL:[https://openaccess.nhh.no/nhh-](https://openaccess.nhh.no/nhh-xmlui/bitstream/handle/11250/2394656/Wilss_1999_Context%2C%20culture%2C%20compensation.%20Three%20basic%20concepts%sequence=1&isAllowed=y)

[xmlui/bitstream/handle/11250/2394656/Wilss_1999_Context%2C%20culture%2C](https://openaccess.nhh.no/nhh-xmlui/bitstream/handle/11250/2394656/Wilss_1999_Context%2C%20culture%2C%20compensation.%20Three%20basic%20concepts%sequence=1&isAllowed=y)

[%20compensation.%20Three%20basic%20concepts%sequence=1&isAllowed=y](https://openaccess.nhh.no/nhh-xmlui/bitstream/handle/11250/2394656/Wilss_1999_Context%2C%20culture%2C%20compensation.%20Three%20basic%20concepts%sequence=1&isAllowed=y)

Джерела ілюстративного матеріалу

47. Амаду Жоржі. Капітани піску. Габрієла. К: «Вища школа», 1989. 640 с.

48. Amado Jorge. Capitães da areia. Rio de Janeiro, 1937. 350 p

Resumo

Nos vivemos na época das mudanças quando os critérios de muitas profissões são questionados, disse Dr. Erik Camayd-Freixas recebendo o seu prêmio do Linguista do ano 2008 outorgado pela imprensa Intranews. Ainda os critérios mais cruciais do trabalho dos tradutores e intérpretes, os de verdade e precisão, ainda são importantes. Verdade e precisão podem ser identificadas apenas quando todo o texto é unido, quando as suas partes são conectadas pelas ideias e ligações lexicais e de situacionais. Por isso consideramos o contexto como ambiente da palavra ou frase que permite estabelecer a unidade entre a parte do texto analisada e as outras partes do texto. O contexto ajuda traçar estas ligações no texto para que o destinatário entenda a situação em que se usa certa palavra e perceba inequivocamente o significado da lexema ou da frase. O contexto é um dos pontos cruciais da tradução que pode ser analisado apenas pela mente humana. Assim podemos dizer que é um dos temas mais interessantes para estudo científico na área de tradução.

Este trabalho é dedicado às questões do contexto e às suas ligações e analisa as funções, aspetos e estratégias conectados ao contexto. O objeto do estudo são modos e estratégias do análise das ligações contextuais e o trabalho com eles na prática de tradução. O material empírico do estudo é o livro “Capitães da Areia” de Jorge

Amado e a sua tradução para ucraniano, feita pelo tradutor ucraniano Yurii Pokaltchuk. Entre os métodos científicos usados neste trabalho são métodos dedutivo, indutivo, hipotético-dedutivo, visualização esquemática. A finalidade deste trabalho é perceber as funções e possibilidades de uso do contexto como o parte do texto literário. A relevância prática deste estudo é determinada pelo facto de que os tradutores podem usar os resultados obtidos durante do análise do texto original e do processo de tradução. A relevância científica da tese deve-se à análise crítica das pesquisas dedicadas à importância do contexto tanto na tradução como na determinação do tema e rema nas línguas com a ordem de palavras não estrita.

No primeiro capítulo foi analisado o conceito do contexto e os conceitos ligados por exemplo o do significado ou da coherência e coesão. Foram analisadas

as funções do contexto. A função mais importante do contexto é definição do significado. Assim ele permite transmitir as ideias do texto original, os realia, caracteres dos personagens, emitir arcaísmos, etc. Foi determinado o papel do contexto na tradução e a situação paradoxal com os seus estudos, pois este tema é bem mencionado nos trabalhos científicos e, ao mesmo tempo, pouco estudado devido à sua amplitude e complexidade. O contexto tem tipos diferentes. Ele pode ser mais amplo, situacional, implícito, explícito, extralinguístico, linguístico, etc. Todos estes tipos foram analisados, especialmente os do contexto situacional, linguístico e extralinguístico, mais preciso, o cultural. Quando falamos sobre relação entre o contexto e o significado, temos de mencionar que o significado depende do contexto por isso a busca do equivalente da lexema não deve considerar apenas os paralelos de vocabulário mas também os diferentes aspetos contextuais. O contexto linguístico pode ser dividido em contexto da palavra, contexto da frase e contexto do tema e liga as diferentes partes do texto. Contexto extralinguístico é caracterizado pelas ligações entre partes do texto e os conceitos extratextuais, por exemplo culturais ou sociais. Também no capítulo foram analisados os métodos de trabalho com o contexto na prática de tradução. Foram descobertas as consequências da ignorância das questões do contexto pelo tradutor.

No segundo capítulo foram analisados os aspetos contextuais da novela do escritor brasileiro Jorge Amado “Capitães da areia”, traduzida em ucraniano pelo tradutor Yurii Pokaltchuk. Foram analisadas as estratégias da tradução usadas neste livro nomeadamente os realia como “Xango”, “Ogum”, “Mãe-do-Santo”, “candomblé”, etc. A principal estratégia foi o uso das notas de tradutor no rodapé que é um método muito profissional, pois permite separar as palavras do tradutor das do autor. Foi estudado a principal estratégia para achar as ligações contextuais usando as perguntas simples como “que?” “qual?”, “quem?”, etc. Estas perguntas ligam as partes do texto e revelam o contexto. É crucial para um tradutor seguir o contexto, usá-lo na tradução e facilitar o acesso ao ele para um o destinatário. Isto é muito importante no nível local, pois os pequenos detalhes não significativos para o contexto geral podem se tornar relevantes para uma situação ou um personagem. Foi

observado que a tradução do livro “Capitães da areia” em ucraniano, publicada no ano 1977, podia sofrer impactos da censura soviética. Também foram analisadas “as cartas” do início da novel, escritas e traduzidas com estilos diferentes. Nesta parte pode-se ver várias adaptações feitas pelo tradutor com o objetivo de que a tradução corresponda às normas da língua ucraniana. Neste capítulo foram observadas as transformações na ordem do tema e rema na frase que revela as diferenças neste âmbito nas línguas portuguesa e ucraniana.

O estudo mostrou que os aspetos contextuais dos tipos linguístico e extralinguístico são importantes no processo da tradução e devem ser analisados pelo tradutor ou crítico pois são extremamente importantes para entender o texto e as suas ideias.